

La Institución Libre de Enseñanza: Política i Educació a l'Espanya contemporània

**David Barris Fernàndez
Grau en Història
Universitat de Girona
Facultat de Lletres
1 de juny de 2018**

Índex

	<u>pàgs.</u>
- Introducció.....	1
- La Institución Libre de Enseñanza.....	4
- Els orígens de la Institución.....	4
- L'evolució de la Institución Libre de Enseñanza.....	8
- La ILE: un projecte renovador.....	14
- Del Krausisme a l'institucionisme.....	14
- Institucionisme; innovació educativa.....	16
- El Boletín de la Institución Libre de Enseñanza, una eina de transmissió	27
- Les ombres allargades de la ILE.....	29
- Les rèpliques de la ILE: las Instituciones Teresianas.....	40
- Institucionisme a Catalunya.....	41
- L'institucionisme i el franquisme.....	45
- A tall de conclusions: Una visió historiogràfica sobre la ILE	47
- Bibliografia.....	52
- Webgrafia.....	54
- Fonts Impreses.....	54

Introducció

El treball presentat en les següents pàgines, tal i com expressa el propi títol, és una exposició i anàlisi sobre la Institución Libre de Enseñanza¹ i la historiografia que s'ha dut a terme sobre aquesta mateixa.

La Institución Libre de Enseñanza fou una de les institucions acadèmiques més importants i influents de l'Espanya del darrer quart del segle XIX fins a la Segona República espanyola, amb la que la mateixa institució lligà el seu destí de ser desmantellades i clausurades pel règim franquista després de la seva victòria. Fundada el 1876 a Madrid durant inicis de l'etapa de la Restauració borbònica aconseguí convertir-se en poc temps en una de les institucions acadèmiques referents a Espanya i a Europa gràcies a la concepció diferent que tenien els seus fundadors sobre l'educació. Introdutora d'elements educatius i socials que encara avui en dia segueixen vigents o són reclamats, la Institución Libre de Enseñanza marcà un estil completament diferent, primer a l'àmbit acadèmic madrileny i després arreu del territori espanyol a causa de la circulació d'idees entre regions i la seva pròpia influència. Parlar de la Institución Libre de Enseñanza obliga al mateix temps a tractar sobre la seva principal filosofia de la qual deriva part del mètode educatiu, i també és imperatiu tractar sobre la figura del seu principal fundador, Francisco Giner de los Ríos.

Els objectius del treball en són bàsicament quatre. El primer d'ells és identificar els motius dels diferents historiadors que han estudiat la Institución Libre de Enseñanza en funció del seu perfil acadèmic i investigador. El segon objectiu, molt relacionat amb el primer, és exposar el perquè els investigadors s'han centrat amb la Institución Libre de Enseñanza i no una altra de les mateixes característiques o influència dins el panorama educatiu de finals segle XIX i principis del XX. Un tercer objectiu del treball consta en exposar la influència que la institució va tenir en el context educatiu de l'Espanya del seu moment, fent sorgir "rèpliques" de centres ja siguin amb una perspectiva ideològica o política similar o fins i tot d'una orientació ideològica diferent de la que defensaven els fundadors i integrants de la Institución Libre de Enseñanza. Com a últim objectiu el treball es proposa analitzar la

---

¹ Per facilitar la lectura s'utilitzarà per referir-nos a la Institución Libre de Enseñanza els termes ILE i Institución.

situació dels membres docents de la Institución i el seu entorn una vegada desmantellat el programa educatiu i les activitats docents per part del règim franquista l'any 1939.

El treball s'estructura en tres apartats. El primer de tots exposa quins van ser els orígens de la Institución Libre de Enseñanza, quins eren els objectius primaris dels fundadors de la ILE al crear i aventurar-se en un projecte com aquest i com aquesta es va anar desenvolupant al llarg del temps. En el segon apartat es fa referència a la ideologia de la Institución, l'anomenada institucionisme, quines eren les seves característiques principals i com aquesta es va anar eixamplant. El tercer apartat es dedica a exposar la gran influència que va tenir la ILE i les seves idees, les quals es van anar estenent tant en l'àmbit públic de l'ensenyament com també en la privat, ambdós acollint i incorporant les innovadores tècniques aportades pels institucionistes. En aquest mateix apartat també s'exposarà la influència que tenia la ILE i el seu pensament a Catalunya per acabar finalment amb el desmantellament que experimentà la Institución per part del règim franquista. Després de les tres parts del treball es troben les conclusions, on a part de resumir les consideracions finals també s'ha dut a terme una caracterització sobre la situació historiogràfica entorn de la ILE.

En qüestió a la metodologia en primer lloc, una vegada acotat ja el tema subjecte del treball, ha estat recopilar informació referent al tema esmentat. Així doncs s'han dut a terme lectures de monografies sobre la Institución Libre de Enseñanza, tals com la de Vicente Cacho Viu, un dels primers historiadors en tractar la ILE. També s'ha dut a terme la lectura de llibres o articles més centrats en un aspecte concret de la Institución, bé fos la seva pràctica pedagògica, a través sobretot dels treballs d'Antonio Molero Pintado, també els ideals que la regien o la seva evolució amb el pas dels anys. En la recopilació d'informació hi ha incloses obres referents a personatges importants en la formació o la trajectòria, tant de la Institución Libre de Enseñanza com del seu desenvolupament. Una vegada obtinguda informació i coneixements més concrets i haver format una idea general es va avançar cap a la recerca d'informació referent a la relació de la Institución amb Catalunya a través de la lectura del treball de Buenaventura Delgado. Complementant aquesta busca d'informació a través de publicacions d'articles, i sobretot llibres, també es va dur a terme la busca d'algunes fonts impreses amb les quals il·lustrar i exemplificar millor les afirmacions dutes a terme en el treball. El corpus bibliogràfic consta doncs de 2 llibres monogràfics sobre la ILE, 9 llibres referents a àmbits relacionats amb la institució com poden ser la seva ideologia o les diferents institucions que sorgiren influenciades pel

seu pensament. Finalment hi ha 10 articles publicats ja sigui recollits en un llibre que serveix com a monografia o ve publicats en revistes d'àmbits científic, a més també d'una font impresa i un dossier de textos de l'assignatura Història d'Espanya contemporània de l'any 2016-2017.

L'interès pel tema i la realització del treball ha estat influenciada per les referències a la Institución Libre de Enseñanza en diverses assignatures, com van ser l'assignatura d'Història d'Espanya dins el semestre en que es tractava l'època contemporània. També en assignatures com Organitzacions Patrimonials o l'assignatura de Patrimoni: Història i Societat en que la ILE és tractada per la seva importància respecte la creixent consideració per la natura i la seva protecció a Espanya. Tot i la referència a l'institució educativa i haver esboçat les línies més rellevants durant les classes, no hi havia temps suficient per capbussar-se plenament dins del que va ser i significà la Institución. El treball m'ha permès aprofundir més sobre la formació, els ideals, les pràctiques pedagògiques i la relació amb l'aparell de l'Estat que va tenir la ILE al llarg dels seus seixanta anys de vida, sinó que l'estudi de la Institució és una pràctica excel·lent que serveix per entendre millor tant l'evolució política i cultural de l'Espanya contemporània.

Un altre fet que m'ha portat a realitzar el treball és que com a estudiant és interessant i constructiu aprendre la concepció que es tenia en un passat no molt llunyà del que era i es considerava l'ensenyament i el que era digne o més important que els infants i joves aprenguessin. També saber com ha anat evolucionant el panorama educatiu del nostre entorn, que en un estat final ha esdevingut en el sistema que avui en dia tenim, tant amb els seus encerts com amb els seus errors.

En definitiva, l'interès en realitzar el treball no només radica en aprendre què era la ILE i el que va suposar per l'educació de la seva època, sinó també el saber com el sistema va evolucionar al llarg del temps, permetent un reflexió més profunda d'aquesta evolució i el seu desenvolupament com també una reflexió més crítica i global sobre el sistema educatiu actual i cap on aquest vol anar.

En darrer lloc, però no com a menor consideració, agrair al meu tutor Joaquim Maria Puigvert Solà per la guia i la supervisió del treball a més també de proporcionar-me bibliografia amb la qual documentar-me per realitzar algunes parts del treball.

La Institución Libre de Enseñanza

Els orígens de la Institución

La Institución Libre de Enseñanza neix el 1876 a Madrid com una iniciativa privada duta terme per varis intel·lectuals, dirigits per Francisco Giner de los Ríos. La ILE veu la llum en un context d'uns dels últims canvis polítics que experimentà Espanya al segle XIX. La recent inauguració de l'etapa de la Restauració borbònica amb la tornada al tro espanyol d'Alfons XII i la consolidació, amb la creació d'una nova Constitució el mateix any de la fundació de l'institució, d'un nou sistema polític que es basarà en el bipartidisme i el torn pacífic entre el partits Conservador i Liberal.

La ILE neix com una iniciativa privada amb la intenció de que l'escola no entrés en el terreny de la política ni la religió, és a dir, mantenir la Institució en un àmbit de neutralitat tal i com apunten Carmen Colmenar, Teresa Rabazas y Sara Ramos;

“La Institución responde claramente a un planteamiento de neutralidad, ni acepta la enseñanza confesional ni el laicismo escolar. Por tanto, su punto de partida se sitúa en una enseñanza aconfesional o neutra, de ningún modo irreligiosa ni antirreligiosa.”²

Aquest principi de neutralitat tant política com també religiosa es pot observar en l'article 15 dels propis Estatuts de la ILE;

“ La Institución Libre de Enseñanza es completamente ajena a todo espíritu e interés de comunión religiosa, escuela filosófica o partido político; proclamando tan solo el principio de la libertad e inviolabilidad de la ciencia, y de la consiguiente independencia de su indagación y exposición respecto de cualquiera otra autoridad que la de la propia conciencia del Profesor, único responsable de sus doctrinas.”³

Aquesta declaració d'intencions es va complir, ja que l'escola mai va participar de la política ni la religió. Tot i això no es pot dir que la Institució no va tenir un impacte en la política

---

² Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico. Madrid: Los Libros de la Catarata . pàg 93.

³ El boletín de la ILE - Institución Libre de Enseñanza. (n.d.). Retrieved April 25, 2018, from <http://www.fundacionginer.org/boletin/boletin.htm>

espanyola, ja que la influència que exercia la Institución i l'Institucionisme es va fer notar ben aviat. Aquest fet es pot constatar des del principi de la Institución Libre de Enseñanza a través de la motivació que portà als diversos intel·lectuals encapçalats per Francisco Giner de los Ríos i també a través de les diverses connexions de les que disposà la Institución i l'institucionisme amb la política espanyola des de la seva fundació el 1876 fins al 1939, any de la seva dissolució.

El motiu de la fundació de la Institución Libre de Enseñanza ve donada per l'anomenada segona qüestió universitària, un conflicte entre l'esfera política de la Restauració i una part de la comunitat docent universitària. L'any 1875 el primer govern de la Restauració va decretar un Reial Decret en la que s'exigia als docents de tots els àmbits educatius de l'Estat que acceptessin i s'adherissin als preceptes morals del catolicisme, tal i com es contemplava en el concordat de 1851 entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, i mostressin respecte i fidelitat a la monarquia recent restaurada, representada per Alfons XII. A més a més l'Estat, i per tant també l'Església, controlaria els textos que s'estudiarien⁴. Davant aquestes mesures van sorgir protestes per part dels professors de diverses universitats, exposant que els textos del Reial Decret violaven els articles 17,21 i 27 de la Constitució del 1869 i els articles 7, 16 i 17 del Decret-Llei de 21 d'octubre de 1868.⁵ En definitiva les protestes es vinculaven perquè exposaven que tals mesures atemptaven contra la llibertat de càtedra, una llibertat inviolable segons els professors universitaris de caire sobretot Krausista.

La resposta a les protestes va ser en primer lloc una demanda de ratificació del punts de vista dels professors que havien comunicat el seu descontent, i posteriorment una vegada comprovada la seva opinió s'els inhabilità dels seus càrrecs. En referència a les protestes i inhabilitacions en el càrrec, els primers en protestar no pertanyien a la Universidad de Madrid, sinó que els primers foren Laureno Calderón i Augusto González de Linares, catedràtics de la Universitat de Santiago. No és casualitat que els dos primers inhabilitats fossin deixebles de Francisco Giner de los Ríos, el qual en arribar la notícia a la capital ràpidament va transmetre el seu malestar i el seu suport als dos catedràtics de Santiago⁶,

---

⁴ Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg. 31.

⁵ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza.1, Orígenes y etapa universitaria : 1860-1881. Madrid : Rialp. pàg. 285.

⁶ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza...pàg. 291.

protesta que presentà conjuntament amb altres professors entre ells Gumersindo de Azcárate.

Les protestes realitzades per aquests catedràtics que ja s'envoltaven en la figura de Francisco Giner de los Ríos van provocar en primer lloc el càstig amb la inhabilitació de les seves funcions com a catedràtics de la Universitat i més tard la separació definitiva, és a dir l'obligació a marxar de la Universitat. Més dur va ser el tractament a Francisco Giner de los Ríos, el qual dies després de presentar les queixes fou detingut per la Guardia Civil i empresonat al castell de Santa Catalina a la ciutat de Cadis. El seu empresonament va portar a una onada encara major de protestes en l'àmbit universitari del país en que molts professors escrigueren protestes en contra del govern i a la pròpia universitat per les accions preses, i fins i tot alguns catedràtics van renunciar a les seves posicions com a catedràtics en forma de protesta i suport al companys inhabilitats.

L'estada de Francisco Giner de los Ríos, primer a la presó i després a la ciutat de Cadis on va residir durant un curt període abans de tornar a Madrid l'any 1875, li van permetre reflexionar sobre la situació tant política com de l'educació universitària del país. És en aquest context en que el que serà el major impulsor i podria considerar-se el fundador de la ILE, anirà ideant el seu projecte⁷ a més també de convertir-se, en paraules de Vicente Cacho Viu;

“un *outsider*: de la Restauración, con la que se ha enfrentado para siempre; de la Universidad oficial, que no ha secundado su actividad de rebeldía; *outsider*, incluso, entre la mayoría del profesorado liberal.”⁸

La fundació de la institució al 1876 va suposar doncs una enfrontament als preceptes que durant la segona qüestió universitària el primer govern de la Restauració volia imposar a totes les esferes de l'educació i per tant, tal i com remarquen l'historiador del pensament i els moviments socials i polítics Javier Moreno Luzón i l'historiador Fernando Martínez López la mateixa fundació de la ILE va suposar i va tenir un alt significat polític.⁹ L'alt significat polític es deixa entreveure clarament en l'enorme impacte que tenen les protestes

---

⁷ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico... pàg 84-85

⁸ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza... pàg. 317.

⁹ Martínez López, F i Moreno Luzón, J, (2012). Introducción. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas: Reformismo liberal La Institución Libre de Enseñanza y la política española, Volum I*, 17-21. Madrid: Acción Cultural Española.

realitzades pels diferents catedràtics que finalment Giner de los Ríos acaba liderant i exercint de símbol amb el seu empresonament.

La segona qüestió universitària acaba doncs amb la separació de diversos catedràtics i la fundació per part d'aquests de la Institución Libre de Enseñanza l'octubre de 1876, un projecte amb el qual Francisco Giner de los Ríos, catedràtics i deixebles pretenien fer realitat una de les seves idees fonamentals, basada en la seva fe cega de l'educació com a principal instrument de reforma social i cultural d'Espanya¹⁰, un pensament totalment d'arrel Krausista heretat dels seus mestres Don Julián Sanz del Río i Fernando de Castro reputats krausistes espanyols de principis i meitats del segle XIX.

La Institución Libre de Enseñanza obre les portes per primera vegada l'octubre de 1876 en un petit local del carrer Esparteros de Madrid com a resposta i necessitat de la situació sorgida de la segona qüestió univèritaria, com ja s'ha vist, d'una sèrie d'intel·lectuals enfront el control que estava exercint el govern en l'educació universitària. El projecte de la ILE va començar en un principi amb la creació d'una institució educativa encarada als estudis secundaris, és a dir el batxillerat i els estudis universitaris, i amb el pas del temps va anar derivant cap a l'educació primària i secundària abandonant la fase universitària, element en el qual s'aprofundirà més endavant en el treball.

L'objectiu dels fundadors de la Institución era crear un centre d'estudis universitari lliure i com a una societat d'accionistes privada i allunyada de qualsevol finançament i control estatal¹¹, emmirallant-se en projectes europeus similars que tenien molt d'èxit, com la Universitat Lliure de Brussel·les i seguint la línia d'altres centres que s'havien fundat anteriorment a Espanya però que no van acabar de tenir èxit, com el Colegio Internacional fundat el 1866 per Nicolás Salmerón i on va participar també com a professor Francisco Giner de los Ríos.

No resulta sorprenent que el Colegio Internacional fos fundat també durant un context de pressió i control per part del govern sobre l'educació amb el mateix ministre de foment Manuel de Orovio, que una dècada més tard tornarà a ser protagonista durant la segona qüestió universitària. El govern tenia per objectiu controlar les doctrines que s'impartien en les càtedres universitàries. Aquest conflicte va ser la primera qüestió universitària que s'acabà el 1868 després de separacions de professors de la universitat, revoltes

---

¹⁰ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico... pàg. 85.

¹¹ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico... pàg. 87.

estudiantils i la implicació en les protestes de personatges com Nicolás Salmerón, Francisco Giner de los Ríos i altres catedràtics de caire Krausista que més tard amb la revolució i el període republicà van ser reincorporats a la universitat.

La situació en que es van fundar les dues institucions, primer el Colegio Internacional i després la ILE són molt similars, tant en context polític, cultural i fins i tot amb els principals protagonistes. No és casualitat llavors que Vicente Cacho observi en el Colegio Internacional un assaig previ o un embrió del que serà la Institución Libre de Enseñanza:

“ Es, a fin de cuentas, un ambiente idéntico al que, años más tarde, encontraremos en los locales de la Institución: colegio, casa de familia y embrión de Universidad, en edificios también de reducidas proporciones. Es interesante anotar este paralelismo, ya que varios profesores de la Institución iniciaron su docencia en el Colegio Internacional.”¹²

Tal i com s'ha apuntat anteriorment la ILE reformarà el seu projecte, partint d'una institució encarada quasi pràcticament només als estudis universitaris fins a esdevenir una institució educativa dedicada a l'ensenyament primari i secundari, evolució que tractarem seguidament.

L'evolució de la Institución Libre de Enseñanza

Els seixanta anys de vida de la ILE aquesta no van tenir una evolució lineal i regular, tal i com s'apuntava en l'apartat anterior aquesta va experimentar al llarg dels anys uns canvis en la seva estructura com també en la seva mentalitat de portar a terme el projecte ideat per Francisco Giner de los Ríos i els seus col·legues docents separats de la universitat.

En aquesta evolució els historiadors de l'educació identifiquen 3 etapes:

- Creació i canvi:

La primera etapa comença el 1876 amb la fundació de la Institución Libre de Enseñanza com un centre encarat a l'ensenyament universitari lliure i independent de qualsevol doctrina i control del govern o l'església. El pla inicial dels fundadors era crear una institució dedicada exclusivament a l'ensenyament universitari, tal i

---

¹² Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza... pàg. 187.

com s'ha vist en anterioritat, però des d'un bon principi es va crear també un programa i es dedicà espai a l'ensenyament secundari.

L'etapa inicial es caracteritza per experimentar uns greus problemes econòmics que portaren a la Institución a canviar el rumb i centrar-se en l'ensenyament primari i secundari¹³ i al conseqüent abandonament de l'educació universitària. La majoria d'historiadors coincideixen en que el canvi cap a l'educació primària i secundària va afavorir un canvi pedagògic renovador en l'espanya de finals de segle XIX per part de la ILE.

El canvi d'estratègia per part dels fundadors de suprimir les assignatures orientades a la universitat i expandir l'educació bàsica, com la primària i la secundària, respon bàsicament a problemes de caire econòmic. Si bé és cert que la Institución va gaudir en de bon principi d'un bon nombre d'alumnes, 255 alumnes inicials que augmentà a 332 portats pel prestigi pedagògic que tenia el recent fundat centre i els seus fundadors¹⁴, la majoria gaudien d'una matriculació especial reduïda per ser coneguts o familiars dels fundadors i accionistes. A més a més durant el primer any més de la meitat de les matriculacions van quedar suspeses i per acabar no es van poder cobrar les matricules per falta de personal a la secretaria de la institució¹⁵. Tots aquests problemes van portar a una difícil situació econòmica de la Institución que va durar fins al 1881, any en que es va decidir per junta de la Institución que s'abandonarien els estudis universitaris per dedicar-se completament als de primària i secundària. La decisió de canviar totalment l'enfocament de qui anava dirigida l'educació va ser influenciada per una part pel fracàs que van tenir els estudis universitaris, en els quals cada any hi assistien menys persones a causa d'haver d'assistir a la Institución i també a la Universitat simultàniament ja que era la darrera era la única capacitada per llei a l'avaluació dels coneixements assolits i l'entrega de titulacions oficials.

Mentre l'ensenyament universitari anava en decadència, la Institución Libre de Enseñanza va experimentar un gran creixement de sol·licituds d'ingrés a la secció d'educació secundària on els alumnes es preparaven per entrar a la universitat. Finalment una de les últimes causes va ser que el 1881, amb la pujada al poder del

---

¹³ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico...pàg. 88.

¹⁴ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza... pàg. 426.

¹⁵ Ídem

govern liberal, es permet als professors separats de la universitat durant la segona qüestió universitària tornar a exercir la docència, molts dels quals tornen a la universitat com a única activitat acadèmica i altres com va ser el cas de Francisco Giner de los Ríos només va tornar a impartir una o dues assignatures en els cursos de doctorat, mentre ho compaginava amb l'activitat a la Institución.

Així doncs per aquestes causes, i sobretot l'econòmica, la Institución va decantar-se més per l'educació primària i secundària, projecte que va ser començat a posar-se en pràctica l'any 1878 creant la secció de primària, que només el primer any va tenir 100 alumnes i el segon augmentà el nombre en 170¹⁶. Amb la posada en funcionament del nou sistema es va aprofitar per renovar el pensament i la pràctica pedagògica de la Institución, la qual en gran part va ser promoguda per Giner de los Ríos, unint l'educació primària i secundària en una sola per així solucionar les mancances amb les que arribaven gran part dels alumnes de secundària, ja que tal i com expressa Cacho Viu:

“Los alumnos del primer curso de bachillerato acudieron a las clases de Castellano y de Geometría que se daban para los niños de primaria, a la vez que cursaban las asignaturas del plan oficial - Latín y Geografía -.”¹⁷

Finalment la Institución decidí canviar-se de local a arrel de l'augment constant d'alumnes inscrits en el pla educatiu de primària i secundària que provocà que les estances del primer local del carrer Espartero número 9 quedessin petites. L'any 1881 es va traslladar a una àmplia casa del carrer de les Infantas número 42. El trasllat a la nova ubicació marca la fi de la primera etapa de la Institución caracteritzada per uns inicis complicats en matèria econòmica però que en última instància portaren a un canvi radical tant del projecte com també de la pedagogia portada a terme, unint definitivament l'educació primària i secundària l'any 1881 i imposant noves dinàmiques educatives.

- **Consolidació:**

La segona etapa s'estén fins el 1907 i es caracteritza per la consolidació de la línia de treball i les doctrines educatives preses durant els primers anys de vida de la

---

¹⁶ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza... pàg. 473.

¹⁷ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza... pàg. 475.

Institución. En aquests anys els institucionistes dediquen gran part de temps a la ILE, assegurant-se que el projecte superi la crisi econòmica i els canvis duts a terme a arrel d'aquesta. És en aquesta etapa de consolidació quan s'observa la gran influència dels institucionistes, que més endavant serà una constant.

L'any 1882 es crea el Museo Pedagógico Nacional, una institució creada amb l'objectiu de donar suport i recursos pels mestres de secundària i primària. Les competències que li pertocaven fer al museu s'especifiquen en el reial decret de la seva creació el 6 de maig de 1882, essent aquestes:

- Aportar models, projectes, plans i dibuixos d'establiments espanyols i estrangers destinats a l'ensenyament primari general i especial.
- Exemplars del mobiliari i utilitatge adaptats o que s'adaptin en el mateixos establiments.
- Material científic dels ensenyaments.
- Col·leccions d'objectes utilitzats en les lliçons de coses, dones de Froebel, jocs i altres que es destinen a l'instrucció i educació dels alumnes.
- Una biblioteca d'instrucció primària.¹⁸

El Museo Pedagógico Nacional es va crear el primer any de govern del partit Liberal, i tant en la seva creació com el funcionament del centre els institucionistes van tenir un paper important. En primer lloc el director de la Direcció General d'Instrucció, Juan Facundo Riaño, era un gran amic i col·laborador de Francisco Giner de los Ríos¹⁹ que en aquell moment era el rector de la Institución Libre de Enseñanza. Sense cap mena de dubte els institucionistes van tenir una gran influència en la creació del museu, a partir de la figura del Juan Facundo Riaño, però també van tenir un paper rellevant en l'organització i el funcionament del centre a través de la direcció del propi museu. Com a director del museu es va col·locar a Manuel Bartolomé Cossío, un influent institucionista el qual ocupà la direcció del museu des de la seva creació fins el 1929, any en que es retira de l'activitat pedagògica. Cossío va ser un dels primers alumnes que va tenir la ILE, encara quan aquesta es dedicava a l'ensenyament universitari. Acabada la seva formació va obtenir beques per anar a diversos països europeus com França,

---

¹⁸ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg.147.

¹⁹ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica... pàg.146.

Bèlgica i Suïssa per estudiar i observar les innovadores tendències pedagògiques utilitzades en algunes escoles. Tornant dels seus viatges per Europa va ser nomenat director del Museo Pedagógico Nacional i quan Francisco Giner de los Ríos va morir el 1915 ell serà l'encarregat d'agafar el relleu tant la seva posició com a líder dels institucionistes com també del futur de la pròpia ILE.

És aquesta etapa de consolidació de la ILE quan la institució té una gran activitat, però dedicada quasi exclusivament a assegurar-se el funcionament de la Institución després del canvis portats a terme entre els anys 1878 i 1881. La única excepció és la creació del Museu Pedagógico Nacional on s'observa com actuarà la influència institucionista per anar ampliant el seu radi d'acció i intervenció en les diverses esferes de la societat i el procés pel qual els diversos centres i institucions regides per institucionistes s'aniran creant.

L'etapa acaba amb la creació el 1907 de la Junta para Ampliación de Estudios, òrgan depenent del Museo Pedagógico Nacional que portarà la influència i també els ideals dels institucionistes a la seva màxima expressió.

- **Maduresa i projecció:**

La última fase de la Institución Libre de Enseñanza es produeix des del 1907, any de la creació de la Junta para Ampliación de Estudios fins la dissolució de la ILE el 1936 a causa de la guerra civil espanyola.

Aquest últim període es caracteritza per la maduresa del projecte de renovació pedagògica i implementació de noves dinàmiques, programes i tècniques que es porten posant en pràctica des de la mudança al nou edifici on fusionaren els dos ensenyaments, el primari i el secundari. És destacable també la gran projecció ideològica institucionista durant aquest últim període, en el qual els preceptes ideològics de la ILE aconseguen gran importància en les altes esferes culturals i polítiques del moment. Aquesta gran influència es demostra amb la creació de diverses entitats oficials, és a dir que estaven a càrrec del govern i l'Estat, les quals seran inspirades en la ideologia pedagògica professada a la Institución.

Aquestes entitats van ser, la Junta para Ampliación de Estudios activada l'any 1907, la Residencia de Estudiantes oberta el 1910, la Residencia de Señoritas fundada el 1915 i el Instituto Escuela creat el 1918.

Són aquests projectes que veuen la llum a principis de segle XX, tots creats a partir de l'ideologia institucionista de com havia de ser l'educació i com a partir d'aquesta es podia canviar el sistema social i polític del país, els que expandeixen la influència de l'ideari dels fundadors de la ILE. La influència i la projecció que aconseguix la ILE i el seu pensament és reconegut no només a Espanya sinó també a altres països d'Europa, on es considera que la ILE és un dels més grans projectes renovadors europeus.

És destacable observar com l'expansió de l'ideari institucionista, que tot i començà el 1882 amb la fundació del Museo Pedagógico Nacional va tenir l'auge durant primer terç del segle XX, època en que els fundadors de la ILE aniran morint o abandonant el projecte degut a la seva avançada edat. Malgrat el relleu generacional els ideals de la Institución seguiran intactes i experimentaran el seu grau de maduresa i projecció més elevat. La continuació tant de la ILE, dirigida per Cossío després de la mort de Giner el 1915 com també de l'avenç de la renovació del país a través de l'educació porta a considerar a la ILE com una escola ja consolidada de pensament, la qual hagués continuat el seu trajecte si el conflicte bèl·lic de la guerra civil espanyola no l'hagués obligat a tancar les portes i als docents i investigadors a exiliar-se a l'estranger.

La ILE: un projecte renovador

La Institución Libre de Enseñanza va representar un projecte renovador en l'escena pedagògica de l'Espanya de finals del segle XIX. Introdutora de noves pràctiques i mentalitats de com educar a les futures generacions divergia radicalment del model tradicional d'ensenyament que imperava en el moment, un model basat en l'estudi a través de llibres de text i la memòria per tal d'assolir uns coneixements avaluats només mitjançant exàmens, un model controlat majoritàriament per l'església catòlica que impartia també els seus ideals religiosos.

En contraposició a aquest model la Institución va adoptar-ne un de nou, amb uns clars ideals de quina havia de ser l'educació i com aquesta s'havia de portar a terme. La gran part de les idees institucionistes provenen de la corrent filosòfica del Krausisme, és a dir el pensament i la ideologia desenvolupada pel filosof alemany del segle XIX, Friederich Krause.

Del Krausisme a l'Institucionisme

El Krausisme s'introdueix a Espanya per via de Don Julián Sanz del Río, professor de la facultat de Filosofia a l'Universitat de Madrid. Julián Sanz del Río va entrar en contacte per primera vegada amb el Krausisme durant la seva etapa ja universitària en la que va aconseguir un ajut just després de ser anomenat catedràtic d'Història de la Filosofia l'any 1843 per formar-se en el seu àmbit. Amb l'ajut, Julián Sanz del Río viatja a Alemanya per especialitzar-se en un sistema filosòfic concret, escollint el Krausisme entre altres més reconeguts i aclamats com podien ser els de Kant o Hegel. El perquè va escollir aquest pensament filosòfic és una qüestió que ell mateix ressol, tal i com cita Vicente Cacho;

“Como guía que me condujera con claridad y seguridad por el caos que se presentaba ante mi espíritu, hube de escoger de preferencia un sistema a cuyo estudio me debía consagrar exclusivamente hasta hallarme en estado de juzgar con criterio los demás. Escogí aquel que, según lo poco que yo alcanzaba a conocer, encontraba más consecuente, más completo, más conforme a lo que nos dicta el sano juicio en los puntos en que éste puede juzgar, y sobre todo, más susceptible de una aplicación práctica; razones todas que, si no eran rigurosamente científicas, bastaban a dejar satisfecho mi espíritu en cuanto al objeto especial que

por entonces yo me proponía; fuera de que estaba yo convencido que tales y no otros debían ser los caracteres de la doctrina que hubiera de satisfacer las necesidades intelectuales de mi país”²⁰

Tal va ser la importància del Krausisme per Julián Sanz del Ríos que el 1860 va sortir a la venta la traducció a l'Espanyol del llibre del pensador alemany feta per ell mateix. La traducció del llibre “Ideal de la Humanidad” de Krause no va quedar desapercibuda en el context tant cultural com polític de l'època. Per una banda el llibre va generar expectació a les esferes universitàries, ja que aquest passà a ser el llibre de capçalera de tota una generació d'estudiants, entre els quals es trobaven personatges tals com Francisco Giner de los Ríos, Gumersindo de Azcárate i Nicolás Salmerón entre molts altres impulsors i fundadors de la Institución Libre de Enseñanza. Per altra banda el llibre no va ser ben rebut en les esferes polítiques i religioses, perquè es considerava que l'obra era una apologia al qüestionament de l'ètica del moment i una crítica a la religió ja que el Krausisme defensa una llibertat i tolerància religiosa en l'esfera pública i una aconfessionalitat per part de l'Estat . Per aquest motius l'església va proclamar i indexar el llibre dins de l'índex de llibres prohibits.

La traducció del llibre del pensador alemany per part de Julián Sanz del Ríó no és una traducció exacte, sinó que l'introduïdor del Krausisme a Espanya introdueix modificacions, adicions i comentaris els quals representen un canvi important entre les dues versions.

És a partir d'aquest moment en que els historiadors del pensament i els filòsofs comencen a parlar d'un Krausisme d'arrel espanyola el qual crearà escola i es convertirà en la corrent més rellevant de tot el Krausisme. La creació d'escola pel Krausisme espanyol es gràcies en gran part al mateix Julián Sanz del Ríó i també a Fernando de Castro, els dos grans representats que a través de les lliçons i classes a la universitat amplien la corrent filosòfica transmetent-la als seus alumnes, que més tard la faran seva.

Entre aquest alumnes com ja s'ha esmentat anteriorment hi havia els principals impulsors i fundadors de la Institución Libre e Enseñanza, però aquest fet no sorprèn ja que els deixebles i successors dels dos introduïdors del Krausisme són Francisco Giner de los Ríos i Nicolás Salmerón. Aquesta herència ideològica es transmetrà a la ILE i serà l'eina de transmissió d'una visió del món i tota una ideologia a partir de l'educació i l'acció pedagògica. La Institución Libre de Enseñanza en definitiva funciona i educa a partir de les premisses ideològiques del Krausisme, el qual pateix una evolució passant primer per

---

²⁰ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza...pàg.35.

Julián Sanz del Río i després per Francisco Giner de los Ríos adaptant-lo a l'educació, naixent així el terme utilitzat pels investigadors, l'Institucionisme.

L'institucionisme i la ILE són un reclam doncs pels investigadors del pensament, de la filosofia i de l'educació. Els primers veuen en el projecte de la Institución la posada en pràctica dels ideals del Krausisme i en part l'èxit d'aquests, que aconseguiren una rellevància i influència notables sobretot durant les primeres dècades del segle XX. Els segons observen en la Institución Libre de Enseñanza un model educatiu revolucionari i renovador a l'altura dels moviments pedagògics que succeïen al mateix moment a diferents part d'Europa, un model educatiu i pedagògic que va arribar a instal·lar-se en el sector públic per primera vegada amb la creació de l'Instituto Escuela de Madrid però que acabà utilitzant-se com a referència durant l'etapa de la segona República.

L'Institucionisme; innovació educativa

Tal i com s'ha comentat en apartats anteriors la ILE va ser un projecte renovador en el camp pedagògic espanyol del segle XIX. Les innovacions que implementà van ser tant de caire metodològic com també ideològic de com s'havia de dur a terme l'educació dels infants.

L'objectiu dels institucionistes no era educar a individus que més endavant, acabada la seva etapa educativa esdevinguessin professionals o individus amb un gran coneixement només d'un únic àmbit i no sabessin desenvolupar-se amb confiança i correctament fora d'aquest o esdevinguessin persones que només sabien escriure i llegir. L'objectiu real dels institucionistes era, en paraules de l'historiador de l'educació Antonio Molero Pintado; "Su objetivo no se reduce a preparar a sus alumnos para ser un día abogados, ingenieros, etc., sino ocupar digna y útilmente el puesto que les está reservado"²¹

Aquest objectiu de formar persones autosuficients, crítiques, amb voluntat d'avançar i aprendre s'encavalca amb l'objectiu Krausista i institucionista de reformar la societat a través de l'educació i l'ensenyament, tal i com es pot observar en el següent fragment de text de Francisco Giner de los Ríos;

---

²¹ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg.81

“Lo que España necesita y debe pedir a la escuela no es precisamente hombres que sepan leer y escribir; lo que necesita son «hombres», y el formarlos requiere educar el cuerpo como el espíritu, y tanto o más que el entendimiento, la voluntad. La conciencia del deber, el espíritu de iniciativa, la confianza en sí propio, la individualidad, el carácter, y juntamente con esto la restauración del organismo corporal, tan decaído por causa del desaseo, del exceso de trabajo y la insuficiencia de alimentación: tal debe ser, en aquello que corresponde a sus medios, el objetivo de la escuela nueva.”²²

El compliment d'aquest objectiu passava per la introducció de noves pràctiques en l'educació, que segons els institucionistes eren imperatives ja que la societat i la pròpia època les demandava i les feia cada vegada més necessàries per educar correctament les noves generacions, a la vegada es criticava el sistema educatiu tradicional basat en la memòria i reproducció d'allò que s'estudiava. La crítica al sistema educatiu tradicional es pot exemplificar amb un dels textos de Rafael Altamira, personatge de gran rellevància dins l'institucionisme alhora que analitza com s'ensenyava l'assignatura de Història;

“Figura la historia hoy día en todos los grados de enseñanza; en la superior y secundaria desde muy antiguo; y en la primaria de muy reciente, y ya en casi todas las naciones con carácter obligatorio. (...) Semejante unanimidad debe tenerse como un triunfo, considerando que la única historia que antes figuraba en el programa era la sagrada o bíblica; si bien la inclusión de la profana o secular obedece, con frecuencia, más que a un desinteresado amor por la historia misma, a razones políticas o de patriotismo, que la hacen ser principalmente una rama de lo que se denomina “instrucción cívica”. Todavía podríamos darnos por contentos si la enseñanza reuniese condiciones metodológicas aceptables. No ha sucedido así, por desgracia, y en absoluto, durante mucho tiempo; y continúa al presente del mismo modo en la mayor parte de los casos. El procedimiento que de ordinario que se sigue es el de conferencias, en que el profesor relata, durante la hora ú hora y cuarto de clase, los hechos que juzga de interés en cada período o asunto. Unas veces, la conferencia es mera repetición de un manual que se designa como libro de texto; otras (las más, aunque no siempre por motivos científicos), se prescinde de él y se obliga a los alumnos a tomar notas durante toda la clase: lo cual supone

---

²² Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg 166.

un trabajo penoso, escasamente útil y que, por añadidura, será el único que pongan ellos en la obra de su educación historiográfica. Así nos han enseñado, y así se enseña aún en casi todos nuestros institutos y universidades. En uno y otro caso, ya deba estudiarse el libro de textos o las notas de clase, la resultante es una instrucción mecánica, en que se da todo el trabajo en forma de resultados, se obliga al alumno a que aprenda de memoria hechos cuya verdad descansa en la palabra del profesor o del autor, y no se procura despertar en él la facultad crítica, ni el problema de los orígenes y modo de formación de aquellos conocimientos, ni la intuición real del objeto”²³

Aquesta visió crítica amb el sistema tradicional s’observa també en el pensament de Francisco Giner de los Ríos, el qual explica com ha anat canviant amb la introducció de noves preocupacions;

“La escuela universal de «primeras letras», de leer, escribir y contar, aunque todavía apenas ha llegado a España, va ya pasando y quedando atrás en todas partes. Fue un beneficio enorme, una crisis entre dos momentos de la Historia, que, en el mundo moderno, ha renovado el milagro de la aparición de la escritura y puesto al hombre en posesión de los primeros instrumentos del desarrollo intelectual. Pero hoy, ya la ampliación de sus enseñanzas, la educación física, la gimnasia, los juegos, el trabajo manual, las excursiones, las colonias, la preocupación por la higiene, desde el baño al vestido y la cantina; las obras complementarias de la escuela han ensanchado el concepto de ésta y sus funciones, hasta hacer de ella un microcosmos, una pequeña sociedad para la dirección entera de la vida del niño, una como ampliación del hogar, segunda familia...”²⁴

Com s’observa en el fragment del text de Giner de los Ríos, l’educació tradicional pels institucionistes ja no té espai en el nou context pedagògic de finals segle XIX, sinó que es demanda un nou model més avançat que respongui a les necessitats de la cultura i la societat del moment. En el fragment l’impulsor de la ILE cita alguns àmbits a introduir dins

---

²³ Cita extreta de: Puigvert Solà. J (2016) *Història Contemporània d’Espanya. Les primeres universitàries*. [Apunts Acadèmics]. Dossier de textos.

²⁴ Ídem

l'educació, tals com l'educació física, el treball manual, les excursions entre altres, innovacions en l'educació que la ILE va incorporar des d'un primer moment en els seus projectes i treballs pedagògics. La introducció d'aquests àmbits en l'educació venen donats per la importància que donen als institucionistes a l'educació experimental, a aquella educació basada en la ciència, en l'experimentació de l'alumne per ell mateix a través ja sigui dels treballs manuals, de l'observació o la pròpia busca de respostes i informació. És aquest mateix motiu el que porta que la Institución Libre de Enseñanza sigui unes de les primeres escoles dedicades a l'educació primària i secundària d'Espanya en tenir laboratoris, de diverses matèries, en els equipaments que oferia l'escola.

Un altre element que va tenir molt en compte la Institución va ser el de l'higienisme. Coincidint en l'etapa de gran rellevància de les corrents higienistes, tant en urbanisme com també en salut i benestar la ILE va ser de les primeres escoles d'Espanya que incorporar la preocupació per l'estat de salut, l'estat físic i emocional i els hàbits de neteja del seu alumnat. Aquesta incorporació de l'higienisme en l'educació serà notable en la metodologia pedagògica que es durà a terme l'escola.

Les idees més rellevants referents al concepte d'educació que va incorporar la ILE en la seva escola i que l'Institucionisme més tard projectarà van ser:

- **L'educació integral**

Un dels conceptes principals de com havia de ser l'educació pels Institucionistes era que aquesta havia de ser integral. Com a educació integral es referixen a que no només s'havia de formar a l'alumne amb coneixements, sinó que s'havia d'incentivar i procurar el creixement personal, intel·lectual i afectiu. Així ho expressa una memòria de la ILE de l'any 1879;

“No creemos [...] que la escuela sea un lugar destinado únicamente a que el niño se instruya, ni mucho menos a que repita allí las lecciones aprendidas en casa. La escuela [...] es [...] un taller, cuyas máquinas se mueven sin descanso con el fin de dar a la sociedad hombres lo primero, que más tarde, en otro sitio, y si a mano viene, serán sabios [...] la escuela debe atender no solo a la inteligencia, sino a la educación del hombre por completo.”²⁵

---

²⁵ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico... pàg 92.

Perquè l'educació pogués ser integral la Institución demandava als seus professors que a més de ser professionals en el seu àmbit de coneixement aquests també tinguessin nocions àmplies de pedagogia. A les aules els professors havien de complir uns requeriments indispensables per el correcte funcionament de l'educació integral, tals requeriments eren que el docent no crees cap tipus de relació jeràrquica entre els alumnes i ell o entre els mateixos alumnes. El professor més que un transmissor de coneixements havia de ser un guia en el proces de formació.

- L'educació neutral

Un altre pilar fonamental de com havia de ser l'educació, i que lliga amb l'exposat al principi del treball, és el concepte de neutralitat mostrat clarament en aquest fragment de text de Francisco Giner de los Ríos;

“No toca a la escuela defender ni atacar, en ningún orden, ideas, instituciones, creencias, que son objeto a la sazón (y mientras lo sean), no de divergencias, a que pocas cosas están sustraídas, sino de luchas pasionales, que hoy en día, en el grado actual de barbarie en que todavía vivimos, siembran entre los hombres sentimientos inhumanos, [...] La misión de la escuela es, sin duda, formar el alma nacional, desde sus unidades elementales, así en el conocimiento como en el sentimiento y las tendencias de cada tiempo.”²⁶

La Institución havia de ser un espai neutral, tant polític com religiós dedicat només ,com s'observa del pensament del fundador de la ILE, a la formació moral i sentimental dels individus en correspondència als temps que pertoquen. La voluntat neutral enfront les doctrines religioses no ve a dir que la ILE adoptés una posició contrària i reaccionària en contra de qualsevol tipus de religió, en tot cas donava molta importància a l'educació moral i religiosa dels seus alumnes. En el camp de la religió la Institución creia necessària que l'educació d'aquesta es produís en l'àmbit de la família de cada alumne, al mateix temps que defensava la llibertat de l'alumne a valorar i escollir la confessió que millor li semblava. Els institucionistes, doncs, practicaven una tolerància positiva cap a les confessions i lluitaven per un esperit

---

²⁶ Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg. 151.

de comprensió tant en els alumnes com en aquells que el rodejaven, tal i com apunta Antonio Molero Pintado.²⁷

- L'educació única

Una tercera idea clau en el pensament institucionista va ser el de l'educació única, concepte que tal i com s'ha avançat en apartats anteriors fa referència a la unió del primer i el segon ensenyament en un de sol, formant així una única línia educativa, que com bé remarquen Carmen Colmenar, Sara Ramos i Teresa Rabazas; “ La ILE apostó por una educación escolar como proceso único, que admitía distintas fases pero no compartimentos estancos o separados.”²⁸

La inclusió de tot el procés educatiu servia no només per formar als alumnes com a persones, fomentant la seva moralitat. Al mateix temps, i en paraules de Francisco Giner de los Ríos la inclusió de les dues etapes d'ensenyament donava oportunitats perquè la secundària fos útil en si mateixa, ja que consideraven que en aquesta etapa en l'educació tradicional memorística s'intentava educar als nens com a universitaris tot i que encara no estaven preparats mentalment ni en matèria de coneixements.

“El enlace de la segunda enseñanza con la primera, como grado superior de evolución de un mismo proceso continuo, manteniendo la unidad de programa enciclopédico, de organización pedagógica, de métodos educativos, realistas, contra el psitacismo y memorismo, de utilidad social, al par que orientación ideal humanista, elevaría la condición de ambas, sin duda, pero sobre todo de la secundaria, cuya ineficacia hoy es notoria, merced de su estructura. Pues ésta la lleva, casi diría la arrastra irresistiblemente, punto menos que a abandonar la educación integral de sus alumnos (¡y a qué edad!) y a aplicar los procedimientos, buenos o malos, pero usuales en la Universidad, a niños que ningún país civilizado deja salir de la escuela primaria en el grado de formación y cultura con qué aquí entran en los institutos. Entonces no será, al menos, tan frecuente el ejemplo, increíble en Europa, y en América, y en todas partes, de

---

²⁷ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg 83.

²⁸ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico... pàg 94.

estudiantes que llegan a los Doctorados de las Facultades sin poder traducir del francés el sumario de una revista.”²⁹

- **Educació activa**

L'educació activa va ser un altre dels pilars fonamentals del pensament pedagògic de la ILE. Com a educació activa s'entén tal i com expressa l'historiador de l'educació Antonio Molero Pintado la participació real de l'alumne en el seu propi períple formatiu, en que l'activitat es interpretada com a senyal de descobriment.³⁰ Aquest element segons l'historiador acabat de citar va ser un dels més innovadors i més importants que la ILE incorporar al seu pensament pedagògic, un element que influenciarà tota la metodologia institucionista.³¹

- **La coeducació**

La coeducació és el principi defensor d'una educació no segregada per sexes. La Institución Libre de Enseñanza va ser una de les primeres institucions educatives que introduir la unió de sexes en les mateixes classes. La idea d'una escola mixta, pels institucionistes, beneficiava a l'educació dels alumnes els quals creixien i es desenvolupaven des d'un bon principi en un espai d'igualtat i confiança entre diferents sexes. Al mateix temps la coeducació beneficiava enormement a la societat, ja que acostumant des d'un bon principi a les futures generacions la cooperació i la valoració de la dona aquests valors s'anirien estenent cada vegada més a totes les altres esferes de la societat, tal i com expressa Giner de los Ríos;

“Puesto que la escuela mixta no puede adoptarse en condiciones favorables sino acostumbrando desde el principio a su idea y a su práctica a los alumnos, a los maestros, a las familias y la opinión general, ningún medio hay más sencillo que el de partir del estado presente en la escuela de párvulos, extendiéndolo desde ella a todos los grados superiores. Aumentando en toda escuela de esta clase una sección preparatoria,

---

²⁹ Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg. 138

³⁰ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg. 82.

³¹ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica... 83.

primero; luego, otra elemental, y otra y otra, hasta llegar a la enseñanza superior, y manteniendo la reunión en todos estos círculos, se obtendrá con la lentitud y la firmeza necesarias la base indispensable para ir desenvolviendo en igual forma el régimen mixto en los restantes, hasta los más complejos y elevados, sin prejuicio de los trabajos especiales que en algunos de ellos requiera la educación de cada sexo, siempre sobre la base de una educación general común.”³²

Així doncs la coeducació fou un principi que, tot i que en la historiografia tradicional no se li ha donat molta rellevància, amb la eclosió de noves formes de pensar i la importància del paper de la dona en la societat actual, s’han vist augmentats els treballs que tracten el principi de coeducació en la ILE com una pràctica i pensament innovador.

Va ser el pensament pedagògic innovador introduït per la ILE el que obligà als docents del centre a treballar amb una metodologia diferent, de caire també renovador i que fos coherent amb la ideologia que seguia la Institución. Les noves metodologies que la ILE incorporava en el procés educatiu dels seus alumnes tenien com a objectiu posar en pràctica el pensament i ideologia de la ILE en termes pedagògics. Les metodologies més importants que sorgiren de la ILE foren les següents, basant-nos en el treball de Antonio Molero Pintado³³:

- Les excursions

Les excursions fora del centre van ser un dels elements pràctics més innovadors que la ILE va dur a terme. Les excursions eren el mètode perfecte per impulsar l’activitat en l’ensenyament a més també d’impulsar el mètode integral de la docència gràcies a que les sortides tenien com a objectiu que l’alumne aprengués per l’observació, a través d’un mètode científic i experimental.

Les excursions fora del centre educatiu van ser dutes a terme des del principi de l’obertura de l’escola primària i secundària al 1878 i aquestes eren dirigides per

---

³² Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg. 155.

³³ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva.

totes les edats que assistien a la ILE, des dels més petits fins a les classes de batxillerat.

L'ambient on es duien a terme les excursions va ser en un primer moment la ciutat de Madrid, que tal i com expressa Vicente Cacho Viu; "Madrid, sin él saberlo, se convirtió des de aquella primera salida en vasto campo de experiencias de la nueva pedagogía."³⁴ Així doncs el paisatge de Madrid i totes les activitats, culturals, econòmiques, polítiques van esdevenir objecte de visita i estudi pels alumnes de la Institución Libre de Enseñanza, exceptuant en bona part les esglésies d'acord amb el principi de neutralitat seguit pel centre, tal i com expressa el mateix Cacho Viu:

"Una insaciable y universal curiosidad les llevó a visitarlo todo: los Museos y las Academias; los parques y los mercados públicos; las imprentas y las tahonas; fábricas modernas, como la del gas o las fundaciones del señor Canterac y de Bonaplata, y otras más tradicionales, ya fueran de curtidos, de pianos o de papeles pintados; las estaciones de ferrocarril y el Viaducto, el Observatorio astronómico y los laboratorios del Ayuntamiento; las industrias y establecimientos instalados en Madrid al arrimo de la Corte— la Real Fábrica de tapices, la Casa de la Moneda y la Calcografía Nacional— o por un menguado espíritu centralizador— el Depósito de faros—; los lugares más concurridos donde bulle la vida ciudadana, como la calle Mayor y la de Atocha, o el campo cultivado que cerca de Madrid, recordándole su humilde origen rural: el olivar de Atocha, los trigales de las afueras de la Puerta de Segovia y las viñas de Chamartín; y por último, las solemnes escenas de la vida política, cuyo conocimiento pudiera estimular el sentido cívico de los alumnos, tales como el Senado y el Congreso, o un *meeting* abolicionista celebrado en la Zarzuela. [...] Tampoco visitaron las iglesias, con haber tants y tan interesantes en la coronada villa; o mejor dicho, entraron tan sólo en dos: en la ermita de San Antonio, para contemplar los frescos de Goya, y en la basílica de Atocha que, por las banderas en ella exhibidas y por sus tumbas de ilustres repúblicos, tenía un cierto carácter de Panteón Nacional."³⁵

---

³⁴ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza.1, Orígenes y etapa universitaria : 1860-1881. Madrid : Rialp. pàg. 501.

³⁵ Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza.1... pàg. 501-502.

Les excursions a la ciutat de Madrid només van ser el començament de les sortides fora de la Institución Libre de Enseñanza. Al tenir més experiència en l'àmbit de les sortides, aquestes amb el temps van anar incloent llocs que suposaven ja un desplaçament més llarg i oferien emplaçaments privilegiats perquè els alumnes experimentessin i/o observessin la història, processos geològics, peces artístiques, etc. . Totes les regions espanyoles, com també Portugal i França van ser testimoni de la presència d'alegres i interessats grups d'alumnes i professors al llarg de les vacances o en visites ocasionals de curta duració, tal i com apunta Antonio Molero Pintado.³⁶

- Els jocs i esports

Els jocs i l'esport, i en general el que avui en dia s'anomenaria educació física, van representar una introducció clau en la metodologia pedagògica del dia a dia de la ILE. Els jocs i l'esport, juntament amb suficients descansos i una disposició dels horaris i les instal·lacions eren considerats d'extrema importància per varis motius. En primer lloc perquè aquests proporcionaven el temps de descans necessari entre classe i classe permetent una millor concentració dels nens. L'educació física també tenia com a objectiu educar en l'activitat física, promulgant tant hàbits d'exercici saludables com també el cuidat de l'àmbit de l'higiene. Aquest però no era l'únic objectiu, ja que com exposa Antonio Molero Pintado; "En esta última se busca no solamente el endurecimiento físico sino el moral, derivado de la observación de las reglas o simplemente del *fair play* que debía acompañar cualquier actuación deportiva."³⁷

- El treball manual

La ILE, segons paraules del propi Francisco Giner de los Ríos;

"La Institución Libre de Enseñanza es también la primera que en España ha introducido el trabajo manual en *toda* la enseñanza primaria, y tal vez una de las primeras en Europa que lo ha incluido en la secundaria por

---

³⁶ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg. 100.

³⁷ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica... 104.

considerarlo un elemento indispensable, no sólo de la educación técnica, sino, dentro de ciertos límites, de toda educación racional humana.”³⁸

La introducció del treball manual va fer necessària l'instal·lació de tallers i laboratoris com a equipaments de l'escola. El contacte directe dels alumnes amb la matèria a estudiar o treballar ocupa un espai important en el principi de l'educació integral que adoptà la ILE, ja que l'alumne podia experimentar i manipular directament la matèria subjecte a docència. Respecte aquesta funció les excursions feien la mateixa funció que els tallers i els laboratoris instal·lats a l'escola, però per aquelles assignatures que requerien de materials diferents o de visites a espais concrets per poder observar en deteniment els temes d'estudi.

- **L'absència d'exàmens i càstigs o recompenses**

Una pràctica duta a terme a la ILE va ser l'absència tant d'exàmens com també l'eliminació dels càstigs i les recompenses als alumnes. Tant els exàmens com els càstigs van ser abolits pels institucionistes, en part perquè aquests representaven l'antic règim de l'educació, una educació pel seu enteniment que promulgava l'aprenentatge a través de la memòria i també fomentava la competència entre alumnes, per l'altra banda per saber qui era considerat més bon estudiant o qui es comportava millor.

La importància de suprimir tant els exàmens com els premis o els càstigs responia a la lògica de que l'estudiant havia de tenir la llibertat d'aprendre com millor o com més còmode li era, sempre però sota la supervisió i la guia del professor. L'estudiant també havia de tenir la voluntat per aprendre, curiositat pel saber. Això amb la metodologia pedagògica seguida pels mètodes educatius tradicionals no era possible, ja que l'alumne només es centrava en aprovar i aconseguir a qui l'havia d'avaluar, tal i com expressa Giner de los Ríos;

“Orientada su vida toda en vista del examen, más que «estudiante» es en el hecho un examinando, al cual, lo que le importa no es saber, sino ser aprobado, y cuanto antes, de cualquier modo, a toda costa.”³⁹

---

³⁸ Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg. 209

³⁹ Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). Antología pedagógica. Madrid : Santillana. pàg. 189.

Així doncs tal i com s'ha vist, la ILE va ser una institució educativa renovadora i innovadora en l'àmbit pedagògic espanyol, primer per la introducció d'una nova ideologia de com havia de ser l'educació i com aquesta s'havia de dur a terme. L'objectiu de diferenciar-se, per necessitat, dels mètodes tradicionals va portar a la Institució a plantejar-se posar en pràctica tota una nova metodologia que a més també s'adeqües més als seus ideals i als objectius que aquesta volia aconseguir.

La ILE va convertir-se llavors en un projecte que en paraules de les historiadores de la teoria de l'educació Carmen Colmenar, Teresa Rabazas i Sara Ramos va impartir en les seves aules l'educació primària i secundària formant part d'un procés únic i global, utilitzant una metodologia activa i impulsant la formació integral de la persona⁴⁰.

L'ideologia que comença a la ILE després del seu fracàs en formar-se com un centre dedicat a l'ensenyament universitari va ser una novetat a Espanya, però poc a poc gràcies a l'influència i importància dels impulsors i fundadors de la Institució aquesta va anar ampliant la base dels seus suports i la seva projecció fins arribar a introduir-se en el pensament de la classe política de caire més liberal de l'època. L'objectiu de canviar la societat a través de la formació i l'educació originari del krausisme i adoptat per l'Institucionisme cada vegada era més proper.

El Boletín de la Institución Libre de Enseñanza, una eina de transmissió.

El pensament de la ILE es materialitzava en el *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, una revista publicada per la mateixa Institució. El BILE era la plataforma des d'on es projectaven els ideals i les tècniques introduïdes en el món de la pedagogia i l'educació, l'àmbit més conegut i treballat pels institucionistes, però no l'únic ja que tal i com expressa Antonio Molero Pintado en les pàgines desfilaven personalitats de gran relleu en tots els àmbits del saber⁴¹

Altres funcions de la revista van ser la difusió de treballs i opinions del cos docent de la Institució com d'altres investigadors ,tant espanyols com estrangers de renom dins del camp de la pedagogia i l'ensenyament a més també d'informar sobre les accions i decisions que prenia la ILE, tal i com exposa Antonio Jiménez-Landi;

---

⁴⁰ Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico. Madrid: Los Libros de la Catarata . pàg. 95.

⁴¹ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg.61.

“Además de dar noticia de la vida de esta [la Institución] a la sociedad y en general al público, la inserción de los trabajos e investigaciones originales de los profesores, la crítica de los libros importantes salidos a la luz dentro y fuera de España, y los resúmenes de muchos de los Profesores, especialmente de la mayoría de los semanales, porque contribuyen en no escasa parte al progreso de la cultura patria”⁴²

El BILE va néixer un any després de la fundació de la ILE el 1877 i va tenir una existència continuada fins el 1936. Durant la majoria d'anys que en que el Boletín va ser actiu com a òrgan d'expressió de la Institución Libre de Enseñanza el director de la revista fou Francisco Giner de los Ríos. Serà el principal impulsor i fundador de la Institución l'encarregat també de gestionar la principal eina a part de la mateixa institució de transmetre el pensament, els ideals i la pràctica institucionista, fins el 1915 any de la seva mort.

Tot i la mort del que havia estat director de la revista durant 38 anys i el pas de varis nous directors el BILE va mantenir una línia d'actuació estable i el amb que inicià des d'un principi; absència d'imatges, format tipogràfic auster, obertura a totes les formes de pensament i col·laboracions d'autors estrangers.⁴³ Els únics canvis que va experimentar la revista foren de caràcter formal, tals com canvis en les seccions interiors de la revista les quals van passar de 13 des del seu origen a només 3 creades el 1889 catalogades com a Pedagogia, Enciclopèdia i Institució. També va experimentar canvis en la seva publicació, setmanal en un principi va anar allargant el temps de cada publicació evolucionant cap a una revista de publicació quinzenal fins acabar esdevenint una revista mensual, evolució que va permetre l'impressió de números amb més volum d'articles en cada tirada.

El Boletín de la Institución Libre de Enseñanza va ser un de les més grans i influents revistes del moments en el món de la ciència i el coneixement. Tot i la seva importància i reconeixement sobta descobrir les dificultats econòmiques que va experimentar al llarg de la seva existència. El BILE des d'un principi es va repartir als subscriptors de manera gratuïta i s'enviava a les principals institucions educatives del país i aquelles que el sol·licitaven també gratuïtament. Aquesta condició sumada al baix preu de la revista i la

---

⁴² Jiménez-Landi Martínez, A. (1996). La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente. Volumen II. Madrid : Editorial Complutense. pàg 134.

⁴³ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg. 60.

decreixent tendència de compra que experimentà sobretot en els últims anys poden indicar algunes raons del perquè el Boletín sempre va suposar una despesa per la Institución Libre de Enseñanza, però també ens indica que voluntat divulgadora dels integrants de la Institución, que tot i ser una despesa al mateix temps era cuidada com si fos la part més important de la Institución.

Les ombres allargades de la ILE

La ideologia i la metodologia de la ILE tal i com coincideixen gran part dels investigadors va ser innovadora en l'àmbit educatiu espanyol de finals del segle XIX, però com s'ha apuntat anteriorment en l'apartat de l'evolució de la Institución aquesta ideologia no només va romandre en l'escola que la veure néixer i ser aplicada per primera vegada sinó que va experimentar una projecció cap a esferes de l'educació i l'investigació oficial, controlada i finançada per l'Estat.

Aquesta projecció dels ideals institucionistes, concentrats en el paper de l'educació com a eina transformadora de la societat es duen a terme en la seva última etapa identificada pels historiadors de l'educació com l'etapa de maduresa i projecció de la ILE la qual té lloc a principis del segle XX, en que els fundadors i principals impulsors i ideòlegs institucionistes es van retirant o morint, com Francisco Giner de los Ríos, donant pas a noves generacions de pensadors institucionistes els quals s'encarregaran de tot el procés.

La projecció dels ideals institucionistes es va dur a terme a través de la creació d'entitats i institucions sota control de l'aparell de l'Estat, és a dir que aquestes noves entitats que s'anaren creant van ser finançades, controlades i administrades per l'Estat. Tot i que l'administració i els recursos econòmics provinguessin de l'Estat la direcció de les institucions va estar sempre en mans d'institucionistes de renom, gràcies en primer lloc per la gran influència que tenien els homes de la ILE, tant socialment com políticament, cosa que els va permetre desenvolupar polítiques oficials ambientades en l'educació amb l'objectiu de transformar el model educatiu perquè després aquest mateix, i les generacions que s'havien educat en ell fossin els renovadors de la societat en general. La influència institucionista en el marc polític va permetre que el desig d'ampliar i projectar els seus ideals arribés tant a les més altes esferes de l'educació i l'investigació com també a les esferes més bàsiques com eren l'educació primària i secundària, àmbit en que la ILE tenia ja més de dos dècades d'experiència.

Les institucions més rellevants creades per l'aparell de l'estat, especialment en els moments de governs liberals, amb una base ideològica institucionista van ser les següents:

- La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas

Fundada el 1907 la Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas⁴⁴, anomenada més regularment Junta para Ampliación de Estudios va ser el gran projecte que portar la ideologia institucionista a la seva màxima difusió. Va ser aquesta tan fonamental per la projecció de la ideologia com també dels següents projectes institucionistes, ja que des de la JAE seran controlades totes les institucions amb base ideològica institucionista formades, les quals tractarem més endavant.

La constitució de la JAE, posada sota la direcció d'un dels grans científics i investigadors espanyols del moment, Santiago Ramón y Cajal, va perseguir l'objectiu institucionista de renovar la situació acadèmica i científica del país com també les altres esferes de la societat, objectiu que la Junta para Ampliación de Estudios va fer seu, tal i com expressen Ernesto Caballero Garrido i M^aCarmen Azcuénaga Cavia;

“Los ideales de la JAE se fundamentaron en el afán de la vanguardia científica, artística y humanística, por renovar el modelo español tanto político y social como educativo que se venía dando en la España de principios del siglo XX. Centrándose en el desarrollo cultural, financiando el envío de docentes para complementar su formación, lo que se dio en conocer como «pensiones».”⁴⁵

Per acomplir l'objectiu amb el que la JAE va ser concebuda es va optar, com es pot observar en la recent cita, subvencionar tant a professionals docents com també a investigadors amb beques, anomenades llavors “pensiones”. Les beques anaven destinades a subvencionar l'estada i els estudis, ja fos per la recerca d'una investigació o per formació, a l'estranger. Gran part dels subvencionats es dirigien cap als centres investigadors i docents més importants d'Europa tot i que també hi va haver pensionats que viatjaren als Estats Units d'Amèrica. De les beques distribuïdes, segons càlculs de la historiadora Mercedes Cabrera Calvo-Sotelo les especialitats acadèmiques van ser educació amb uns 500 pensionats, seguit de medicina per uns 400, dret i ciències naturals.

---

⁴⁴ La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas popularment és coneguda com a JAE, d'aquí en endavant també s'utilitzarà aquesta forma per referir-se a ella.

⁴⁵ Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg. 37.

Tal i com Mercedes Cabera expressa no ha de sorprendre la predominança de l'educació ja que la JAE té els seus orígens en el moviment renovador de la ILE⁴⁶.

La necessitat d'enviar docents professionals i investigadors als nuclis intel·lectuals d'Europa era que aquests entressin en contacte amb el àmbits del coneixement més desenvolupat del moment, en paraules de Mercedes Cabrera:

“El propio decreto definía la JAIEC como una institución destinada a «pensionar» o becar estancias en el extranjero de profesores e investigadores españoles. En su preámbulo se afirmaba que la formación de la calidad del «personal docente futuro» requería «seguir de cerca el movimiento científico y pedagógico de las naciones más cultas». Y en el texto se advertía de que «el pueblo que se aísla, se estaciona y se descompone» y que, por ello, todos «los países civilizados» tomaban «parte en este movimiento de relación científica internacional».”⁴⁷

Una vegada els becats havien entrat en contacte amb la més alta cultura del moment, s'esperava d'aquests que tornessin a Espanya, on havien de transmetre el coneixement adquirit a l'estranger, complint així l'objectiu de la JAE, renovar el pensament científic, educatiu, polític i social, en definitiva totes les esferes de la societat espanyola. Per assegurar-se que els coneixements adquirits fora d'Espanya es transmetessin els pensionats per la JAE rebien directament l'aprovació per començar una carrera docent en qualsevol dels centres administrats pel Ministeri d'Instrucció Pública, creat el 1901.

Com ja s'ha esmentat al principi d'aquest mateix apartat, la JAE és la institució que s'encarregarà de les altres institucions tant científiques com educatives que sorgiran al llarg del primer terç del segle XX, com el centre d'estudis històrics, l'institut nacional de ciències físico-naturals, el Instituto-Escuela, la Residencia de Estudiantes i la Residencia de Señoritas. A més a més la JAE s'ocupava també de concedir beques per formar-se dins de territori espanyol, coordinava les participacions d'espanyols en congressos internacionals,

---

⁴⁶ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia*, pàg. 214. Madrid: Real Academia de la Historia.

⁴⁷ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta...* pàg. 212. Madrid: Real Academia de la Historia.

s'ocupava de les relacions d'ensenyament de caire internacional i velava per les institucions educatives de primera i secundària que hi havia arreu del país.

Així doncs la JAE va representar un gran canvi en la vida intel·lectual espanyola. La Junta para Ampliación de Estudios, seguint l'objectiu institucionista de renovar la societat espanyola a través de l'educació i la formació de les noves generacions, va distribuir quasi 2000 beques, tot i que més d'un investigador es podia beneficiar de més d'una al llarg de la seva carrera. Independentment del número de pensionats que aconseguí produir la JAE la institució és considerada com un dels projectes més remarcables en la història de la ciència i l'educació a Espanya, com també d'altres àmbits. La historiadora Mercedes Cabrera Calvo-Sotelo la presenta de la següent forma:

“ El proyecto de la JAIEC tuvo notables consecuencias: generó un importante aumento de la producción científica y de la capacitación de los investigadores españoles. También hizo crecer su reconocimiento en los circuitos científicos internacionales; aumentó su presencia tanto en revistas como en foros y organizaciones. Generó, asimismo el éxito de algunas industrias: las vinculadas a la automática o la ingeniería [...] o las farmacéuticas [...] A todo esto hay que añadir el protagonismo destacado de la JAIEC en el ámbito cultural, en lo que hemos dado en llamar la Edad de Plata de la cultura española”⁴⁸

- Residencia de Estudiantes

La Residencia de Estudiantes veu la llum el 1910 com una entitat vinculada a la Junta para Ampliación de Estudios la qual deixa la residència sota la direcció de Alberto Jiménez Fraud, reputat institucionista que dirigí la recent creada Residencia de Estudiantes fins la seva dissolució el 1936. Alberto Jiménez Fraud va tenir una gran relació personal amb Francisco Giner de los Ríos, a més també de ser un institucionista ell mateix, fets que van marcar molt el camí que la Residencia de Estudiantes prendria i quines serien les seves motivacions.

La Residencia de Estudiantes va ser creada amb l'objectiu de complementar els estudis i la formació universitària, acollint a alumnes d'arreu del territori en un ambient de formació i contacte amb la cultura, la ciència i formació mental i humana. En paraules de Ernesto Cabellero Garrido i Mª Carmen Azcuénaga Cavia la Residencia es constituí amb vocació

---

⁴⁸ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia*, pàg. 217. Madrid: Real Academia de la Historia.

de *college*⁴⁹. La Residencia de Estudiantes a més d'inspirar-se en els ideals institucionistes de renovar l'educació en tots els nivells, en aquest cas dirigida a l'educació universitària, també es va emmirallar en els campus d'estudiants anglesos, en les seves universitats, tal i com exposa Antonio Molero Pintado;

“Desde un principio la *Residencia* quiso ser un complemento necesario de las funciones habituales de la Universidad. Suponemos que esas «ciudades de estudio», tan típicas en algunas universidades inglesas representadas por sus Colegios, debió ser el modelo, convenientemente adaptado a nuestra realidad.”⁵⁰

La creació de la Residencia de Estudiantes tenia un clar objectiu, complementar la formació que s'impartia a la Universitat seguint el model anglosaxó, al mateix temps que allunyava els estudiants de la preocupació d'aconseguir un lloc per residir com el lloguer d'una habitació o costejar-se una pensió. La residència s'instal·là en els seus inicis en un petit edifici del carrer Fortuny a Madrid, on només hi havia espai per una quinzena d'estudiants, fins el 1915, any que es trasllada a un edifici que podia acollir fins a 250 estudiants.⁵¹ Durant els anys de funcionament de la Residencia de Estudiantes aquesta es va convertir en el centre que acollia a estudiants de tota Espanya perquè assistissin a la Universitat al mateix temps que es gaudia d'un espai de formació exclusiu en l'Espanya de principis segle XX. És a causa d'aquesta motivació la que portar a la direcció a convidar grans científics, artistes i personalitats en l'àmbit global com Albert Einstein, Marie Curie, Le Corbusier, Igor Stravinsky entre molts d'altres. Tal i com afirmen Ernesto Caballero Garrido i Mª Carmen Azcuénaga Cavia, la residència es convertir en un punt d'entrada de les avantguardes científiques i culturals del moment com també un punt de partida de la cultura espanyola cap a l'exterior;

“Por ella pasaron personalidades internacionales de las ciencias y las artes, transformándola en la caja de resonancia de las vanguardias europeas. El principal

---

⁴⁹ Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg. 155.

⁵⁰ Molero Pintado, A. (2000). La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica. Madrid : Biblioteca Nueva. pàg. 167.

⁵¹ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia*, pàg. 215. Madrid: Real Academia de la Historia.

rasgo distintivo de la Residencia fue la creación de un lugar de encuentro entre ciencias humanas y experimentales. Gracias a la importancia que obtuvo a escala internacional, actuó como foco de difusión de la cultura española”⁵²

El compromís de la Residencia de Estudiantes amb la formació tant intel·lectual com humana dels seus estudiants, va portar que de les generacions que visqueren a la Residencia sorgissin grans personatges relacionats amb la cultura, personatges els quals s’ha dit que han protagonitzat l’edat de plata de la cultura espanyola. En paraules de Mercedes Cabrera Calvo-Sotelo;

“Todo ello permitió que, del grupo de residentes, surgieran muchas de las figuras más destacadas de la cultura española del siglo XX, como Federico García Lorca, Salvador Dalí, Luís Buñuel o Severo Ochoa.”⁵³

- Residencia de Señoritas

El 1915 es va crear l’institució homologa de la Residencia de Estudiantes, aprofitant l’espai que aquesta va deixar al carrer Fortuny a la ciutat de Madrid. Serà en aquell edifici que podia acollir a 15 estudiants on s’instal·larà la Residencia de Señoritas, la qual suposà l’extensió a l’àmbit femení del projecte residencial començat cinc anys abans, el 1910 d’un petit grup masculí, ja consolidat en aquells moments, com bé diu Isabel Pérez-Villanueva Tovar.⁵⁴ La fundació de la Residencia de Señoritas coincideix amb l’inici del procés d’entrada de la dona als estudis universitaris el qual va començar el 1872 tal i com remarca Consuelo Flecha;

“Fue el curso 1872-1873, cuando la Universidad de Barcelona recibió a la primera alumna. Maria Elena Maseras Ribera se matriculó en cuatro asignaturas de la

---

⁵² Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg. 155.

⁵³ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia*, pàg. 215. Madrid: Real Academia de la Historia.

⁵⁴ Pérez-Villanueva Tovar, I. (2015). La Residencia de Señoritas. Mujeres y Universidad. *La Residencia de Señoritas y otras redes culturales femeninas*. pàg. 131. Salamanca: Universidad de Salamanca.

carrera de Medicina (...). Ninguna normativa impedía explícitamente este hecho y nadie en aquella Universidad presentó dificultades.

Dos años después se matriculaba en la misma Universidad Dolores Aleu Riera, también en varias asignaturas de Medicina... Sabemos que, a pesar de estar matriculadas en enseñanza oficial, no asistían a las clases porque suponían que los condicionamientos de que vivían rodeadas por el hecho de ser mujeres, les impedían su presencia en las aulas aunque no existiera una prohibición legal. La costumbre actuaba como un filtro que se creía impenetrable.”⁵⁵

El projecte té una clara influència institucionista i de les elits polítiques progressistes que veien en la creació de la Residencia de Señoritas una representació en l'impuls de les polítiques d'igualtat en l'àmbit educatiu⁵⁶, citant a Mercedes Cabrera Calvo-Sotelo.

La institució femenina dirigida per María de Maetzu seguia uns objectius similars, com també el model de la Residencia de Estudiantes, ja que aquesta va impulsar i fomentar el caràcter científic i intel·lectual com també l'humà. El compartir objectius i models va portar que la Residencia de Señoritas també esdevingués un focus d'entrada de cultura i innovacions estrangeres com també un punt de referència per l'estranger, convidant a il·lustres dones de l'època;

“Por la residencia pasaron grandes personalidades de la época, como la poeta e impresora Concha Méndez, las abogadas Matilde Huici, Victoria Kent [...], Francisca Bohigas [...], la física Felisa Martín Bravo [...], María Luisa García-Dorado [...], las médicas Cecilia García de Cosa y Elisa Soriano [...], la ginecóloga María García Escalera [...] y las periodistas y escritoras María Luz Morales y Josefina Carabias, entre muchas otras.”⁵⁷

El pas de grans personatges com els esmentats, o altres de gran renom internacional com Marie Curie, només va ser una de les activitats que imitant el model que proporcionava la

---

⁵⁵ Cita extreta de: Puigvert Solà, J (2016) *Història Contemporània d'Espanya. Les primeres universitàries*. [Apunts Acadèmics]. Dossier de textos.

⁵⁶ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta...* pàg. 217. Madrid: Real Academia de la Historia.

⁵⁷ Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg.161.

Residencia de Estudiantes s'oferien. Seguint altres lògiques de participació i formació la Residencia de Señoritas va tenir la inestimable cooperació de diverses entitats, tant en territori espanyol com estranger que ajudaren en la formació de les dones que escollien anar a la Residencia per cursar l'ensenyament secundari. Una d'aquestes institucions va ser l'Institut Internacional de Boston, una entitat filantròpica. Aquest institut creà una gran relació amb la JAE però sobretot amb el sector femení d'aquesta representat per la Residencia de Señoritas, tal i com expressa la historiadora i pedagoga Elvira Ontañón;

“La Residencia de Señoritas tuvo el respaldo del Instituto Internacional, entidad filantrópica procedente del este de los Estados Unidos, concretamente de Boston, que se estableció en Madrid a principios del siglo XX para fomentar y apoyar la enseñanza de la mujer española. Conectó y simpatizó con el círculo de la Institución Libre de Enseñanza y fue un valioso apoyo para la JAE, sobre todo para la Residencia femenina, que logró de modo muy generoso disfrutar de un local perfecto para albergar a las estudiantes y compartió las excelentes instalaciones del magnífico edificio de la calle Miguel Ángel [...] y hubo una estrecha colaboración entre la escuela para niñas españolas que el Instituto había formado y la Residencia. Las universitarias enseñaban a las niñas, al mismo tiempo que recibían clases de Inglés y otras materias (Ciencia, Literatura, Filosofía) o hacían viajes y deportes. Algunas se beneficiaron también de cursos y becas en universidades de Estados Unidos y el número de alumnas fue creciendo.”⁵⁸

La Residencia de Señoritas doncs va ser una institució nascuda de la voluntat i els ideals institucionistes d'introduir la dona en els cercles i els circuits intel·lectuals, docents i polítics de la societat. Seguint el mateix model que la Residencia de Estudiantes l'objectiu era formar a dones tant intel·lectualment com humanament a través de la complementació dels estudis de segon ensenyament que estaven duent a terme. Tot i això la Residencia de Señoritas va obtenir suports internacionals que li oferiren un canvi en el mètode de formació, canvi que ni la directora ni la Junta para Ampliación de Estudios van deixar escapar.

---

⁵⁸ Moreno Luzón, J., Martínez López, F., García-Velasco, J., Morales Moya, A., Capellán de Miguel, G., & Otero Urtaza, E. M. (2012). La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos : nuevas perspectivas. Volum III. Madrid : Acción Cultural Española. pàg. 483. Madrid: Acción Cultural Española.

- El Instituto-Escuela

El Instituto-Escuela de Madrid va ser la última de les iniciatives dutes a terme pels àmbits institucionistes, que com bé demostra Julio Ruiz Berrio fou una entitat que nasqué de l'interès institucionista de transportar el seu pensament i metodologia d'èxit que s'estava impartint a la ILE cap a l'àmbit de la instrucció pública;

“Con un ideario pedagógico sólido y con una práctica educativa extensa (sobre todo desde 1880-1881), los hombres de la Institución Libre de Enseñanza pensaron que no bastaba con haber puesto en marcha aquella reforma pedagógica en su centro privado, sino que, de acuerdo con su preocupación nacional (social), decidieron que era hora de extender su beneficio a todo el país. Y lograron convencer al Ministerio de Instrucción Pública i de Bellas Artes de la conveniencia de experimentar a nivel público la reforma de la segunda enseñanza que defendían.”⁵⁹

El Instituto-Escuela va néixer de la pressió institucionista al govern per tal d'aconseguir que els canvis i innovacions pedagògiques practicades a la ILE es transportessin a l'escola oficial, l'escola pública. La institució va néixer el 1918 sota el paraigües de la Junta para Ampliación de Estudios la qual coordinava, inspeccionava i s'encarregava de la direcció. La formació que es va dur a terme en el Instituto-Escuela va ser una educació totalment inspirada amb la que es practicava a la ILE, fomentant l'observació científica, el desenvolupament humà i moral de l'estudiant a més de preocupar-se de l'educació física entre molts altres àmbits, diferenciant-se tal i com demostra un altre cop Julio Ruiz Berrio de les escoles i l'educació tradicional;

“En vez de limitarse, como los centros de enseñanza secundaria clásicos, a impartir instrucción, el Instituto-Escuela se preocupó a la vez por la preparación física de los alumnos, por su formación estética, por desarrollar sus capacidades intelectuales y, especialmente, por su educación moral. Interesaba mucho el desarrollo del poder de observación y de comprensión en el individuo, lograr la firmeza de juicio, cultivar la originalidad, incentivar sus aptitudes para la acción. Los medios en que se basó para lograrlo fueron el estudio directo de la naturaleza o de las cosas, la coordinación de las observaciones, las lecturas comentadas, reelaboradas y

---

⁵⁹ Ruiz Berrio, J. (2012). El Instituto-Escuela. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas: Refromismo liberal, La Institución Libre de Enseñanza y la política española*, Vol. II. pàg. 585. Madrid: Acción Cultural Española.

asimiladas, el diálogo constante entre profesor y alumno, la exposición cuidada hecha por el profesor, la relación harmònica entre actividad de pensamiento y actividad creadora.”⁶⁰

El Instituto-Escuela va ser doncs el primer intent per part dels institucionistes d'aplicar el model ja practicat a la ILE en el marc de l'educació pública, però el Instituto-Escuela va ser més que l'aplicació de noves pràctiques. Era també una prova per part del Ministeri d'Instrucció Pública per corroborar si les noves tècniques i el nou pensament pedagògic eren més eficients a l'hora d'educar les noves generacions. El pla amb el que es va fundar el Instituto-Escuela va ser que aquest serviria com a experiment i després d'un període de proves i monitorització dels alumnes es decidiria si implementar el model a tot el sistema educatiu, fet que exposen clarament Ernesto Caballero Garrido i Mª Carmen Azcuénaga Cavia;

“El Instituto sirvió de experiencia para todo el país; además, durante la Segunda República se crearon otros similares en Barcelona, Málaga y Sevilla. De hecho, en el decreto de fundación se especificaba que, tras la llegada de la primera promoción en la universidad, se determinaría la validez de la experiencia, y, si resultaba positiva, se elevaría una propuesta al Consejo de Instrucción Pública para llevarla a otras escuelas públicas y otras ciudades.”⁶¹

Aquestes diverses institucions van projectar la ideologia institucionista a l'esfera pública de la ciència, amb la Junta para Ampliación de Estudios, com també en l'àmbit de l'educació, amb les residències i el Instituto-Escuela. La creació de les entitats a principis de segle XX i concretament en els anys en que es funden no és casual. Totes quatre són fundades durant períodes del govern liberal, el qual sentia simpatia per la ideologia institucionista i els seus objectius. La consideració dels krausistes primer i després els institucionistes com a un sector progressista i liberal va permetre durant les primeres dècades de segle XX

---

⁶⁰ Ruiz Berrio, J. (2012). El Instituto-Escuela. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas: Refromismo liberal, La Institución Libre de Enseñanza y la política española*, Vol. II. pàg. 587. Madrid: Acción Cultural Española.

⁶¹ Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939)*. Gijón (Asturias) : Ediciones Trea. pàg. 144.

utilitzar la seva influència en política en el moment correcte per veure complert el propòsit d'avançar en la renovació de la societat partint des de l'educació i la investigació.

Així doncs els governs liberals van permetre la formació de les entitats que durien a terme la projecció i la transmissió dels ideals institucionistes a la seva màxima expressió. Hem de pensar però que aquest procés és lent i requereix d'un treball constant al llarg dels anys. La màxima expressió dels ideals institucionistes en el marc oficial, de l'escola pública es va donar durant la Segona República, en la que tal i com diu Antonio Molero Pintado els líders socialistes que al 1931 passen de l'oposició al poder, mantenien una manifesta aproximació ideològica al terreny docent amb els homes de la ILE.⁶²

Basant-nos en els arguments d'Antonio Molero Pintado una vegada constituïda la Segona República aquesta va dur a terme reformes en l'educació en 4 àmbits; el tècnico-docent, l'econòmic, el religiós i el polític, tots ells amb un clar deute a l'institucionisme.⁶³

En el pla tècnico-docent la Segona República invertir en la construcció d'edificis escolars arreu del territori per assegurar-se unes instal·lacions decents que poguessin arribar a la majoria de població infantil del país. Al mateix temps el 1931 el govern dóna la consideració d'estudis universitaris als estudis pedagògics, convertint-lo així en part de les facultats de Lletres i Filosofia. En l'àmbit econòmic, tot i la crisi mundial que es vivia en el període d'entreguerres, el govern espanyol va augmentar la despesa econòmica en el terreny educatiu per impulsar així tots els canvis que es volien dur a terme. Finalment en els dos últims plans, el religiós i el polític el govern treballava per la imposició d'una posició neutral en l'educació pública, però aquesta, per oposició tant política com per part de les autoritats religioses no va arribar a bon port i no es va arribar mai a implementar.

La influència institucionista va arribar a les més altes esferes de la política i la societat, aconseguint així que els seus ideals penetressin en les administracions governamentals i es decidís crear entitats que impulsessin la investigació i l'educació segons els principis de la ILE. Aquestes entitats es van anar formant al llarg de les primeres dècades del segle XX i perduraren fins a l'esclat de la Guerra Civil, moment en que moltes s'enfronten a seguir la seva activitat o bé clausurar els edificis i esperar la fi del conflicte. Com és evident amb la victòria dels insurgents la majoria d'entitats es van veure forçades a tancar i els seus

---

⁶² Molero Pintado, A. (1976). La institución Libre de Enseñanza y sus relaciones con la política educativa de la II República Española. *Revista de Educación*, 243, 82–90. pàg. 86.

⁶³ Ídem.

participants a exiliar-se per la seva consideració de progressistes i liberals, qüestions que es tractaran més endavant.

Les rèpliques de la ILE: las Instituciones Teresianas

La influència de la ILE i el seu pensament va arribar a les esferes públiques de la societat, introduint-se com s'ha vist en la política i aconseguint l'obertura de diverses entitats que ajudaren a millorar la situació científica i educativa del país. La influència de la ILE però no només es va fer notar en l'àmbit públic, també va condicionar iniciatives privades.

Les iniciatives privades podien tenir un caràcter similar a la Institución Libre de Enseñanza ideològicament, sorgint així institucions imitadores de la ILE a diversos llocs del territori espanyol com va ser el cas de la Institución Libre de Sabadell que més endavant es tractarà. L'aparició d'imitacions de la famosa institució privada es va donar simultàniament en l'espectre ideològic contraposat apareixent institucions educatives que seguien el model de la ILE però des d'una perspectiva religiosa.

Una de les institucions més rellevants que imità la metodologia institucionista des d'una perspectiva ideològica diferent va ser la Institución o les Academias Teresianas, impulsada pel sacerdot Pedro Poveda. Les Academias Teresianas eren un projecte creat i impulsat pel ja citat sacerdot l'any 1911 que tenien per objectiu crear centres de residència femenines en aquelles ciutats on hi havia una escola d'ensenyament superior, és a dir universitari, per facilitar l'accés a aquest tipus d'educació a les dones i preparar-les per una activitat professional en organismes públics, tot des d'una perspectiva confessional catòlica com exposa María Dolores Peralta Ortiz⁶⁴. Les dones normalment eren educades per entrar en la carrera de magisteri, tot i que amb el pas del temps van poder anar accedint a les diverses ofertes professionals que ofería la universitat. Cal recordar però, com fa María Dolores Peralta Ortiz que les Academias Teresianas eren una excepció en l'educació religiosa;

“Era una propuesta católica, en un contexto histórico de secularización creciente, distinta de otras iniciativas de la Iglesia que , hasta el momento, se habían centrado

---

⁶⁴ Peralta Ortiz, M^a (2015). Orígenes y características de una residencia para universitarias en 1914. La Residencia Teresiana. *La Residencia de Señoritas y otras redes culturales femeninas*. pàg. 321. Salamanca: Universidad de Salamanca.

más en la implantación de centros educativos confesionales dirigidos, en general, por congregaciones religiosas.”⁶⁵

Les Acadèmies Teresianes estaven presents en diverses ciutats espanyoles, però la més rellevant i la que s'utilitzà com a model va ser la situada a la capital, Madrid. Oberta al 1914 va ser una de les primeres residències femenines de la ciutat, juntament amb la ja comentada Residència de Señoritas. La residència de l'Acadèmia Teresiana seguia la metodologia institucionista de crear un espai de formació complementari als estudis que les estudiants seguien a la universitat o a l'ensenyament de grau secundari. Per aconseguir-ho implementaren les mateixes activitats i instal·lacions que a la Residència de Señoritas i la seva homòloga masculina;

“Complementaban sus estudios, que realizaban en los centros oficiales, con conocimientos complementarios, cursos breves de conferencias sobre arte, historia, literatura, pedagogía, etc. Para esto disponían de instalaciones adecuadas: biblioteca, laboratorios químico y de ciencias naturales, aparato de proyecciones, etc.”⁶⁶

L'Acadèmia Teresiana mostra com la influència de la ILE va traspasar fins i tot les barreres ideològiques, convertint-se en un model a seguir per qualsevol institució educativa que promulgés una renovació pedagògica de caire innovador. En aquest cas l'acadèmia Teresiana dona un clar exemple de com la metodologia institucionista podia incorporar-se a projectes totalment confessionals, dedicat a la població femenina cosa que significa que no tota la ideologia de la ILE era rebutjada o seguida.

Institucionisme a Catalunya

La transmissió dels ideals institucionistes va arribar a arreu d'Espanya a través dels circuits culturals i intel·lectuals de l'època. Gràcies a aquesta dispersió es van anar creant institucions semblants o amb la voluntat d'imitar el model de la ILE als diferents territoris

---

⁶⁵ Peralta Ortiz, M^a (2015). Orígenes y características de una residencia para universitarias en 1914. La Residencia Teresiana. *La Residencia de Señoritas y otras redes culturales femeninas*. pàg. 315. Salamanca: Universidad de Salamanca.

⁶⁶ Ídem

que conformen Espanya, tal i com s'ha pogut observar amb les Acadèmies Teresianas de Pedro Poveda.

Catalunya en aquest sentit no és diferent de la resta de territoris, més aviat el contrari, després de Madrid que era on hi havia instal·lats la majoria de centres de base institucionista (ILE, JAE...), Barcelona va ser un punt amb molta influència per part dels institucionistes.

La influència de la ILE va arribar a Catalunya, ja des de la creació del centre el 1876, tot i que durant els primers anys de la Restauració, tal i com apunta Conrad Vilanou Torrano, la relació va ser més aviat escassa⁶⁷. La relació institucionista començarà a fluir amb més intensitat a partir de la primera dècada del segle passat, quan alguns dels més importants institucionistes s'instal·laren a Barcelona, com va ser el cas de Hermengildo Giner de los Ríos, germà de l'impulsor i ideòleg de la ILE Francisco Giner de los Ríos. Altres van passar temporades a Barcelona per varis motius, com el mateix Francisco Giner de los Ríos el qual durant la seva estada va fer relació amb diverses personalitats catalanes del moment tals com Joan Maragall, Josep Pijoan i Eugeni D'ors entre altres. La influència institucionista també es traslladà a Catalunya a través de molt catalans que van anar a fer el doctorat a Madrid, com també molts que anaven a acabar la seva formació superior a la capital. Molts d'aquests es centraven en els estudis d'educació, com va ser el cas de Cassià Costal, els quals quan tornaven de la capital a Catalunya introduïen la nova ideologia i metodologia, apresada directament d'institucionistes, en els centres on exercien.

Va ser a través d'aquestes vies per les quals els ideals i mètodes innovadors de la ILE van penetrar a Catalunya. La influència de la ILE va ser immediata després de la seva creació l'any 1876, però no serà fins el segle XX i sobretot durant la Segona República quan l'institucionisme serà rellevant a Catalunya. La influència institucionista es fa notar per primera vegada a Catalunya amb la creació de la Institución Libre de Sabadell, centre que es tractarà seguidament.

Aquesta part del treball es basa en la seva major part en el llibre de Buenaventura Delgado, historiador de l'educació que ha dedicat molt temps en l'estudi dels diferents models pedagògics i projectes d'escola que van sorgir a Catalunya.⁶⁸

---

⁶⁷ Vilanou Torrano, C. (2012) Cataluña y la Institución Libre de Enseñanza. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos. Nuevas Perspectivas: Reformismo liberal, Institución Libre de Enseñanza y la política española*. Vol. II. pàg. 320. Madrid: Acción Cultural Española.

⁶⁸ Delgado Criado, B. (2000). *La institución libre de enseñanza en Catalunya*. Barcelona : Editorial Ariel.

La Institución Libre de Sabadell

La Institución Libre de Sabadell és un dels projectes educatius que es va crear a Catalunya inspirat en la Institución Libre de Enseñanza. La institució de Sabadell es va fundar el 1882 inspirant-se en la ILE, tant pel que fa a ideologia pedagògica com també pel que fa a metodologia. Els impulsors d'aquesta institució foren tal i com remarca Buenaventura Delgado;

“Anarquistas, republicanos, masones, espiritistas, sindicalistas, cooperativistas y grupos obreros de diferentes tendencias dejaron temporalmente de lado sus radicales discrepancias y cerraron filas frente al poderoso enemigo común: la Iglesia. Todos se unieron para combatir en el mismo frente, más por necesidad que por convicción. Su debilidad les obligó a olvidar sus diferencias y recelos, con el objetivo de crear una escuela a su medida en Sabadell”⁶⁹

Tal i com s'observa en el fragment de text acabat de citar, la Institución Libre de Sabadell es va crear com alternativa a l'educació que duia a terme l'església, ja que basant-se en l'ideologia institucionista aquesta havia de seguir el principi de neutralitat i per tant es definia com una escola laica.

El centre va tenir, en un principi un èxit considerable ja que dels 90 alumnes amb els quals va començar la seva activitat ben aviat arribà als 267⁷⁰. Tot i la aflluència d'alumnes que va tenir el centre aquest, com es veié també la ILE en els seus principis, va experimentar problemes econòmics que finalment van portar a que la junta de la institució demanés un ajut econòmic a l'ajuntament de Sabadell. Aquesta acció va ser aprofitada pels competidors i detractors per començar un debat entorn la institució tal i com mostra el ja citat Buenaventura Delgado;

“En 1898 esta Institución solicitó por vez primera una subvención al Ayuntamiento de Sabadell. En un apasionado debate tanto en la calle como en las instituciones públicas y privadas, se acusó al centro de ser una

---

⁶⁹ Delgado Criado, B. (2000). La institución libre... 22.

⁷⁰ Delgado Criado, B. (2000). La institución libre... pàg.23.

escuela ilegal y de atentar contra las creencias religiosas de la población católica, debido a sus enseñanzas laicas...”⁷¹

Finalment la institució cedir a les pressions externes, fomentades en atacs des de sectors eclesiàstics, com també a pressions i problemes interns. Un d'aquests evidentment era el problema econòmic, cada vegada van anar apareixent més escoles laiques a Barcelona i a Catalunya competidores de la Institución de Sabadell a més també d'haver d'enfrontar el retorn de l'ajut econòmic que va rebre. Un segon problema era una disputa interna sobre si adherir-se a la corrent anarquista de Ferrer Guàrdia. Tots aquests problemes van provocar que després del tancament de totes les escoles laiques i anarquistes durant la Setmana Tràgica el 1909, la Institución Libre de Sabadell no tornés a obrir les portes.

La Institución va desaparèixer, però aquesta va ser la una de les primeres que introduir a Catalunya els ideals i pràctiques institucionistes que s'estaven duent a terme a Madrid, esdevenint així una porta d'entrada a una onada de canvis i renovacions que acabarien amb l'establiment d'importants institucionistes a Barcelona i l'entrada de l'ideologia en molts centres educatius i fins i tot en les esferes polítiques catalanes de principis segle XX.

Com ja hem vist l'arribada de l'institucionisme a Catalunya es dona ràpidament després de la creació de la ILE a Madrid, però no serà fins la Segona República i una Catalunya autonòmica quan les idees institucionistes prenguin la màxima expressió i difusió en el nostre territori.

No serà doncs fins la Segona República quan a Catalunya es comencin a crear centres i entitats en l'àmbit de l'administració pública amb unes idees basades en les de la ILE, tal i com succeí a Madrid durant les dues primeres dècades de segle XX, però aquestes adequades a la societat catalana introduint per exemple l'ensenyament en llengua catalana. En aquests anys republicans la Generalitat de Catalunya va dur a terme projectes com l'Escola Normal de la Generalitat, dissenyada per formar a mestres a través d'assaigs pedagògics que acabaren per convertir la institució en un model. Un altre centre que creà la Generalitat va ser l'Institut-Escola el qual tal i com remarca Salvador Domènech i Domènch;

---

⁷¹ Delgado Criado, B. (2000). La institución libre de enseñanza en Catalunya. Barcelona : Editorial Ariel. pàg. 27.

“En la creació de l’Institut-Escola hi ha les influències doctrinals de la gent que formava part de la Institución Libre de Enseñanza i del model d’Instituto-Escuela que es creà catorze anys abans a Madrid.”⁷²

Així doncs l’Institut-Escola que va crear la Generalitat el 1931, s’assimilà tant el ideologia com també en les pràctiques als model d’èxit institucionista com eren la pròpia ILE i el Instituto-Escuela de Madrid. El director de l’institut, Josep Estalella, introduint pràctiques tals com el treball manual o d’experimentació a través de pràctiques en laboratoris, també es va dur a terme activitats de teatre, música, etc. Josep Estalella com a director del centre va impulsar la creació i la publicació del Butlletí de l’Institut-Escola, emmirallant-se en certa mesura en el BILE, exposat en anteriors apartats.

Trobem en l’Institut-Escola la posada en pràctica dels ideals institucionistes a Catalunya, tant pel que fa a la metodologia pedagògica implementada en l’educació dels alumnes com també en la de difusió de les seves pràctiques i doctrines a través del butlletí.

Un aspecte d’ideals institucionistes que també va arribar a Catalunya i va tenir un impacte rellevant va ser el de l’autonomia de l’educació universitària respecte l’Estat. En el context de la Catalunya autonòmica van començar a aparèixer veus i reclamacions per part d’entitats estudiantils d’una universitat que ensenyés en llengua catalana, reivindicacions que ja provenien d’ençà de la dictadura de Primo de Rivera. En aquesta situació es plantejà en alguns moments la creació de dues universitats, una de catalana i l’altra espanyola. Després d’un llarg i gran debat a les Corts es va decidir crear una sola universitat catalana, la qual ensenyaria en català i a més se la dotaria d’un estatut d’autonomia, perquè aquesta no fos controlada ni pel govern de l’Estat ni per la Generalitat. Així doncs l’autonomia que reclamaven els institucionistes en l’àmbit universitari es va veure complida, però no per raons ideològiques, sinó més bé per una qüestió pràctica d’evitar enfrontaments polítics.

L’impuls a la renovació de l’educació que es va dur a terme a Catalunya per la Generalitat a través de la conselleria d’educació i la creació d’un règim d’autonomia per la universitat van significar una revitalització de l’espectre educatiu i cultural a Catalunya, però tota

---

⁷² Domènech i Domènech, S. (1998). L’Institut-Escola de la Generalitat i el doctor Josep Estalella. Barcelona : Publicacions de l’Abadia de Montserrat. pàg. 22.

l'estructura creada amb l'objectiu de millorar la situació cultural del país va quedar desmantellada amb l'arribada de la guerra civil i després el règim franquista.

L'institucionisme i el Franquisme

La Institución Libre de Enseñanza, des dels seus primers moment d'activitat es va guanyar l'enemistat dels sectors conservadors i religiosos del país, els quals l'acusaven de trencar les tradicions i ser antipatriotes com també d'anar en contra de la religió, en aquest cas el catolicisme. Aquestes acusacions responien a la lògica de determinar qui era el que al final dominaria l'educació en el país. Per una banda l'església amb el concordat de 1851 s'assegurava la transmissió dels seus ideals a través de l'escola però tot això es va veure amenaçat amb la constitució de la ILE, que amb el suport dels sectors progressistes va anar aconseguint una gran influència que culminà amb la introducció dels ideals institucionistes a l'ensenyament públic durant la segona República.

Aquesta contraposició i lluita entre els dos sectors de l'educació i la política es va veure materialitzada amb gran virulència durant la Guerra Civil, període en el que la ILE i la JAE amb totes les entitats que depenien d'elles van tancar les portes, que per aquell moment es creia que seria momentàniament.

Durant la guerra els sectors conservadors i religiosos afins al règim franquista van dur a terme una propaganda en contra de la ILE i els seus ideals, com expressa Nicolás Serma Landrin;

“En estas condiciones, la animadversión hacia la Institución Libre de Enseñanza y la Junta para Ampliación de Estudios [...] eran sometidas a una batería de acusaciones cruzadas que abarcaban la práctica totalidad de su ideario y actividades — una estrategia que después sería utilizada a nivel individual en los procesos de responsabilidades políticas—, con especial hincapié en su supuesto carácter antipatriótico y su pretendida falta de pluralidad ideológica.”⁷³

Tota aquesta propaganda dirigida tant a l'exterior com a l'interior del país tenia com a objectius per una banda deslegitimar a la Institución Libre de Enseñanza de cara a

---

⁷³ Sesma Landrin, N (2012). «¡Muera la intelectualidad traidora!» La crítica franquista al universo de la edad de plata. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos. Nuevas Perspectivas: Reformismo liberal, Institución Libre de Enseñanza y la política española*. Vol. I. pàg 414. Madrid: Acción Cultural Española.

l'exterior per donar una bona imatge al règim dictatorial i per l'altra banda poder desmantellar les institucions i centres creats a partir de la base ideològica institucionista com també depurar els seus integrants. Així doncs els centres amb ideologia institucionista es van veure tancats definitivament amb la fi de la guerra l'any 1939, tot i que l'activitat de molt centres com la pròpia ILE o l'Instituto-Escuela es congelà ja al 1936. Molts dels docents que treballaven en aquests centres, com aquells que s'havien beneficiat d'alguna de les beques i evidentment els màxims representants de l'Institucionisme van veure's obligats a anar-se'n a l'exili. En paraules de Mercedes Cabrera Calvo-Sotelo aquest fet significa el següent;

“Resulta una trágica ironía, que muchos de aquellos que tanto anhelaron el contacto con el exterior hubieran de partir de nuevo fuera de España, pero esta vez para siempre, camino del exilio.”⁷⁴

L'exili significà la fi tant dels centres tal i com s'havien conegut i de les seves funcions que ja tornarien a obrir les seves portes mai més.

La ideologia institucionista va desaparèixer durant gran part de la dictadura, ja que amb l'entrada dels tecnòcrates en el govern franquista algunes de les idees es recuperaran, sobretot pel que fa a la metodologia que practicava la ILE. Amb la transició i el retorn a la democràcia les idees educatives de Francisco Giner de los Ríos també van estar molt present en les primeres lleis sobre educació, però tot i això ja no eren tant rellevants i cabdals com ho havien estat a principis de segle.

---

⁷⁴ Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia*, pàg. 218. Madrid: Real Academia de la Historia.

A tall de conclusions: una visió historiogràfica sobre la ILE

La Institución Libre de Enseñanza, com s'ha mostrat al llarg del treball, va ser un projecte innovador de renovació de l'educació que pretenia a través aquesta renovació de l'ensenyament a un canvi social complet, el qual haurien de implementar les noves generacions. Iniciat el projecte el 1876 va tenir una trajectòria de 60 anys fins al seu tancament, en aquell moment provisional però que acabà essent definitiu, el 1936 a causa de la Guerra Civil. Al llarg d'aquests seixanta anys la seva ideologia i metodologia pedagògica i de renovació es va anar estenent pel llarg del territori espanyol com també es va estendre la seva influència en les esferes públiques de l'educació i en la política. La seva creixent influència en aquests àmbits va propiciar el sorgiment d'institucions com la JAE, la residència d'estudiants i la Residencia de Señoritas i el Instituto-Escuela, institucions encarregades de complir l'objectiu renovador institucionista al mateix temps, tal i com s'ha pogut comprovar, que foren una punta de llança per l'expansió de la ideologia del homes de la ILE.

La institució, tot i néixer a Madrid i tenir la gran part de la seva activitat en aquesta ciutat, va ser un fenomen extens en el territori espanyol ja que el seu exemple fou imitat en diverses regions on el model s'adaptava a les característiques culturals i les necessitats educatives de cada zona. La utilització de la ILE com a model pedagògic a seguir conjuntament amb la tasca difusió duta a terme pel BILE, s'aconseguir que el centre innovador inaugurat el 1876 fos un dels projectes educatius més importants no només espanyol sinó també equiparable a projectes de la mateixa índole d'altres països o regions europees.

La ILE ha suscitat molt interès per part dels historiadors, molts dels quals especialitzats en l'història de l'educació, com Antonio Molero Pintado, Carmen Colmenar Orzaes o Buenaventura Delgado Criado. Aquests veuen en la ILE un centre de cabdal importància en la història contemporània d'Espanya, en part per la seva importància política com també per part de la seva importància en l'àmbit de la història de la cultura i de la societat. Dins l'àmbit de les ciències socials i humanes la Institución es treballada per filòsofs, com és el cas de Antonio Jiménez García. Pels que es dediquen als sistemes filosòfics i el seu estudi la ILE és un gran reclam ja que es presenta com un model de com un sistema filosòfic, en aquest cas el krausisme derivat en institucionisme, es posa en pràctica.

La ILE, però, no només ha despertat interès en historiadors i investigadors de l'àmbit de les ciències socials o humanes, sinó que també en altres investigadors amb un perfil totalment diferent, com són el bioquímic Ernesto Caballero Garrido i la química Mª Carmen Azcuénaga Cavia els quals investigaren la ILE i en aquest cas més concretament la JAE pel seu interès en com la junta va impulsar l'àmbit científic a l'Espanya de finals segle XIX i principis del XX.

La Institución Libre de Enseñanza doncs ha estat tractada per diversos investigadors, tot i que en la seva majoria historiadors també per altres amb un perfil podríem considerar totalment oposat. La ILE des d'aquest punt de vista ha estat tractada per diferents historiadors també en diferents èpoques i diferents visions. Els primers treballs i articles daten dels anys 60 i 70 del segle XX, com és el cas de la primera monografia sobre la ILE duta a terme per Vicente Cacho Viu o com els article de Antonio Molero Pintado. Dits treballs tracten a la Institución des d'un prisma concentrat en la política i els grans personatges que conformaren tant la ideologia com després el projecte de creació del centre. Amb el pas del temps el caràcter eminentment polític i centrat en els grans personatges com Francisco Giner de los Ríos va anar disminuint i es comencen a trobar ja treballs que inclouen aspectes culturals, de l'educació i de vegades socials sobre la ILE i les institucions que deriven del seu pensament durant els últims anys del segle passat. Finalment els treballs més recents ja incorporen en el seu tractament una visió més global i integradora del que suposà la ILE, des del punt de vista tradicional de la política fins a la ideologia pedagògica, qüestions socials que van afectar a la ILE o que aquesta va fer sorgir, etc. Dins d'aquesta diversificació dels àmbits tractat s'observa també com s'han dut a terme treballs amb una perspectiva de gènere, com és el cas del llibre editat per Josefina Cuesta Bustillo, "La Residencia de Señoritas y otras redes de culturales femeninas".

Tot i la diversificació de perspectives que ha experimentat l'estudi de la ILE es troba a faltar estudis referents a la sociologia dels estudiants que assistien al centre. Si bé és cert que els estudiants de la ILE eren majoritàriament fills de classes benestant, en alguns treballs es deixa entreveure que hi havia unes places reservades per individus d'anomenades classes populars. La hipòtesi sobre aquest tema però no es veu corresposta per cap estudi dedicat a crear un perfil sociològic sobre els estudiants que assistien a les classes de la ILE, un centre regit per docent i pensador que en l'època tenien la consideració de progressistes liberals.

La Institución Libre de Enseñanza va ser un dels centres educatius més importants de la història d'Espanya en els dos últims segles, i és gràcies el seu caràcter renovador i la seva posterior gran influència en els àmbits públics de l'educació i l'investigació el que ha suscitat l'interès per part dels historiadors, filòsofs i fins i tot investigadors amb un perfil de ciències naturals. La visió amb la que s'ha tractat la institució també ha anat canviant al llarg del temps, tot i que encara s'hi poden detectar algunes mancances, que eventualment i en mesura que sigui possible s'haurien d'anar estudiant per ajudar a entendre millor el que va suposar la ILE i el seu pensament, l'Institucionisme, en la història d'Espanya i en la història de la seva educació.

Bibliografía

- Caballero Garrido, E., Azcuénaga Cavia, M. del C., León Larios, R., & Carracedo Jiménez, D. (2010). La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas : historia de sus centros y protagonistas (1907-1939). Gijón (Asturias) : Ediciones Trea.
- Cacho Viu, V. (1962). La Institución libre de enseñanza.1, Orígenes y etapa universitaria : 1860-1881. Madrid : Rialp.
- Cabrera Calvo-Sotelo, M (2008). La Junta para Ampliación de Estudios y de Investigaciones Científicas: historia y presente. *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas y los académicos de la Historia (207-221)*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- Colmenar Orzaes, C., Rabazas Romero, T., & Ramos Zamora, S. (2015). Francisco Giner de los Ríos y su legado pedagógico. Madrid: Los Libros de la Catarata .
- Cuesta Bustillo, J., Merino Hernández, R. M., & Turrión, M. J. (2015). La Residencia de Señoritas y otras redes culturales femeninas. Salamanca : Universidad de Salamanca
- Delgado Criado, B. (2000). La institución libre de enseñanza en Catalunya. Barcelona : Editorial Ariel.
- Díaz Sánchez, J. M. (1994). La Institución Libre de Enseñanza (Tergiversaciones, tópicos y aclaraciones). Sociedad Y Utopía. Revista de Ciencias Sociales, Marzo n.30, 15–32.
- Domènech i Domènech, S. (1998). L'Institut-Escola de la Generalitat i el doctor Josep Estalella. Barcelona : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gómez Molleda, M. D. (1981). Los Reformadores de la España contemporanea / Ma Dolores Gomez Molleda ; prologo de Vicente Palacio Atard. Madrid : CSIC Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Jimenez García, A. (2002). El Krausismo y la Institución Libre de Enseñanza. Ediciones Pedagógicas.

- Jiménez-Landi Martínez, A. (1996). *La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente*. Madrid : Editorial Complutense. Marín Eced, T. (1991). *Innovadores de la educación en España : (becarios de la Junta para Ampliación de Estudios)*. [Cuenca] : Servicio de Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- Puigvert Solà, J. (2016) *Història Contemporània d'Espanya. Les primeres universitàries*. [Apunts Acadèmics]. Dossier de textos.
- Martínez López, F i Moreno Luzón, J, (2012). Introducción. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas: Reformismo liberal La Institución Libre de Enseñanza y la política española, Volum I*, 17-21. Madrid: Acción Cultural Española.
- Molero Pintado, A. (1976). La institución Libre de Enseñanza y sus relaciones con la política educativa de la II República Española. *Revista de Educación*, 243, 82–90.
- Molero Pintado, A. (2000). *La Institución Libre de Enseñanza : un proyecto de reforma pedagógica*. Madrid : Biblioteca Nueva.
- Mora García, J. L. (2015). La Institución Libre de Enseñanza: una puesta al día desde el rigor. *Revista de Hispanismo Filosófico*, 20, 11–120.
- Moreno Luzón, J., Martínez López, F., García-Velasco, J., Morales Moya, A., Capellán de Miguel, G., & Otero Urtaza, E. M. (2012). *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos : nuevas perspectivas. Volum III*. Madrid : Acción Cultural Española. Madrid: Acción Cultural Española.
- Rosique Navarro, F., Peralta Ortiz, M. D., & Ortiz, M. D. P. (2012). La Institución Teresiana durante la Dictadura de Primo de Rivera. Una aproximación a su proyección educativa, social y pública. *Hispania Sacra*, 64(129), 345–377.
- Ruiz Berrio, J. (2012). El Instituto-Escuela. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos: Nuevas perspectivas: Refromismo liberal, La Institución*

Libre de Enseñanza y la política española, Vol. II. (579-593). Madrid: Acción Cultural Española.

- Sesma Landrin, N (2012). «¡Muera la intelectualidad traidora!» La crítica franquista al universo de la edad de plata. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos. Nuevas Perspectivas: Reformismo liberal, Institución Libre de Enseñanza y la política española*. Vol. I. (387-415). Madrid: Acción Cultural Española.
- Vilafranca Manguán, I. (2009). La influència del Krausisme a Catalunya. *Temps d'Educació*, 37, 39–50.
- Vilanou Torrano, C. (2012) Cataluña y la Institución Libre de Enseñanza. *La Institución Libre de Enseñanza y Francisco Giner de los Ríos. Nuevas Perspectivas: Reformismo liberal, Institución Libre de Enseñanza y la política española*. Vol. II. (319-327). Madrid: Acción Cultural Española.

Webgrafia

- El boletín de la ILE - Institución Libre de Enseñanza. (n.d.). Retrieved April 25, 2018, from <http://www.fundacionginer.org/boletin/boletin.htm>

Fonts Impreses

- Giner de los Ríos, F., & Laporta, F. J. (1977). *Antología pedagógica*. Madrid : Santillana.